

JOURNAL OF SOCIAL AND HUMANITIES SCIENCES RESEARCH

Uluslararası Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırma Dergisi

Open Access Refereed e-Journal & Refereed & Indexed

Article Type	Research Article	Accepted / Makale Kabul	20.03.2019
Received / Makale Geliş	08.12.2018	Published / Yayınlanma	21.03.2019

MEHMET ÂKİF'E GÖRE XX. ASIR'DA İSLÂM TOPLUMU: SAFAHÂT ODAKLI BİR OKUMA

ISLAM SOCIETY IN THE TWENTY CENTURY ACCORDING TO MEHMET ÂKİF: A READING FOCUSED ON SAFAHÂT

Dr. Öğrt. Üy. Mehmet Halil ERZEN

Yüzüncü Yıl Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Türk-İslâm Edebiyatı Anabilim Dalı,
Van/TÜRKİYE, ORCID: 0000-0001-7026-6785

ÖZET

Edebiyat tarihlerinde Yenileşme devri Türk edebiyatı olarak adlandırılan süreç, esasen "Türk-İslâm Edebiyatı" kavramsallaştırması için de son derece önemli bir birikimi ihtivâ etmektedir. Bilhassa XX. Asır'dan itibaren somut biçimde gözlemlenmeye başlanan zihniyet değişiminin irdelenmesi bakımından bu devreyi, iz bırakmış şahsiyetler etrafında, dikkatli bir gözle okumak şarttır. Osmanlı-İslâm toplumunun problemlerini kendine dert edinmiş ve ömrünü de sanatını da bu davaya adanmış bir münevver olarak Mehmet Âkif Ersoy (1873-1936), sanatının özgünlüğünü de yine bu tercihle inşa etmiş bir şair olarak Türk-İslâm Edebiyatı dairesinde müstesna yere sahiptir. Nitekim onun şiirlerinde XIX. Asır'ın son çeyreğinden başlayarak Cumhuriyet'e dek geçen zaman dilimini; bilhassa Osmanlı-Türk toplumunun büyük sıkıntılarla karşı karşıya kaldığı Meşrutiyet yıllarını tüm canlılığıyla müşahade etmek mümkündür. Ünlü yapıtı *Safahât*'ta toplumsal kaygıları önceleyerek mes'ûliyetinin bilincinde bir mütefekkir-şair imajı çizen Âkif, Osmanlı halkının merkezinde durduğu İslâm âleminin ahvâline odaklanır. Tüm bu süreçte anlamlandırma ve yargılamaya mikyası olarak İslâmiyet'i esas alan; "sorunları tespit-teşrih ve çözüm yolunu izâh" anlayışıyla hareket eden Âkif, geniş bir sorunlar yelpazesine karşılık gelen ahlâkî yozlaşmayı, aile kurumundaki tahribatı, yönetimden kaynaklanan içtimaî açmazları, din karışıklığı ve ayrılıkçı cereyanlar gibi ideolojik sorunları, aydın kesim ile halk arasındaki uyumsuzluğu ve Müslüman gözüyle Batı uygarlığının niteliklerini etraflıca işler. Bu itibarla denebilir ki Âkif, fikirleriyle sanatını mezcetmiş; çağının tanığı olmakla yetinmeyip bir sorgulayıcı ve yol gösterici konumuna ulaşmış sanatkârlardandır.

Anahtar Kelimeler: Türk şiiri, Osmanlı-İslâm toplumu, Meşrutiyet Devri, Mehmet Âkif Ersoy, *Safahât*.

ABSTRACT

In the histories of literature, the process called 'Turkish literature in the era of renewal' contains a very important accumulation for the conceptualization of "Turkish-Islamic Literature". In particular, in order to examine the change in the mentality, which has begun to be observed in concrete form from the twentieth century, it is necessary to read this circuit carefully around the individuals who have left their mark. Mehmet Âkif Ersoy (1873-1936) as an intellectual who devoted himself to the problems of Ottoman-Islamic society and devoted his life to his art. As a poet who has built the originality of his art with this preference, he has an exclusive place in Turkish Islamic Literature Circle. In fact, in his poems, the period beginning from the last quarter of the nineteenth century to the Republic; it is possible to observe the constitutional years in which the Ottoman-Turkish society is faced with great troubles. In his famous work *Safahât*, Âkif, who undertook the image of the poet who prioritized social anxieties by prioritizing social concerns, focuses on the harmony of the Islamic world in which he stands at the center of the Ottoman people. In this process, it is based on Islam as a scale of meaning and judgment; Âkif who acted with the understanding of "solve problems and dissolve the solution" elaborates the moral degeneracy that corresponds to a wide range of problems, the destruction of the family institution, the internal dilemmas resulting from the administration, the ideological problems such as anti-religious and separatist currents, the incompatibility between the intelligentsia and the people, and the qualities of Western civilization through the Muslim eye. In this respect, it can be said that Âkif is one of the artists who have taken his art with his ideas and not only witnessed the era, but also reached a position of questioning and guidance.

Keywords: Turkish poetry, Ottoman-Islamic society, Constitutional Period, Mehmet Âkif Ersoy, *Safahât*.

1. GİRİŞ

XX. Asır, genel olarak, siyasî ve sosyal problemlerin esir aldığı kaos hâlindeki bir dünyayı işaret eder. Bu dönemde savaşlar, anlaşmazlık ve huzursuzluklar artmış; yaşamın olağan dengesi yitirilmiştir. Bu

asrın Müslümanlar için de son derece sıkıntılı bir süreci işaret ettiğine şüphe yoktur. Nitekim İslâm dünyasının öncülüğünü üstlenen Osmanlı Devleti'nin sürüklendiği çöküş, asrın ilk çeyreğini başlı başına bir kâbusa dönüştürür. Söz konusu gerilemiş, bütün bir İslâm coğrafyasını etkilemiş; ayrılıkçı hareketler ve emperyalist işgaller dolayısıyla Müslüman toplumlar, birlik imkânlarını tamamen yitirmiştir. İslâm toplumunun kıyasına taşınan dertler ve sıkıntılar dolayısıyla ayrı bir ehemmiyeti haiz olan, son derece mühim bir dönemeci işaret eden XX. Asır'da mütefekkir kesim, sosyal olgularla yakından ilgilenmiştir. Devrin birçok sanatkârının da bu bağlamda hareket ettiği; görmezden gelinmesi mümkün olmayan problemler karşısında sorumluluk üstlenerek topluma dair birtakım analizler yaptığı ve çözüm yolları araştırdığı görülmektedir. Bu çerçevede Tanzimat Dönemi'nden itibaren birçok farklı fikir cereyanının yer aldığı çok sesli bir ortam meydana gelmiştir.¹ Eski gücünü yitirmiş bir "Osmanlıcılık"ın yanı sıra "Batıcılık", "İslâmcılık" ve gitgide yükselişe geçen "Türkçülük-Turancılık" temayüllerinin de tartışıldığı Meşrutiyet döneminin bu bakımdan oldukça canlı bir atmosfer sunduğu söylenebilir.

Tanzimat yıllarından itibaren birçok Türk şair ve yazarının sanatta sosyal faydayı mühim ilkelere biri olarak kabul ettiği söylenebilir. Asırlar süren görkemli bir edebiyat geleneğinin temelindeki sanat felsefesinden kopuşu işaret eden bu yönelim, birçok edebî eseri sosyal meselelerin irdelendiği ve fikirlerin doğrudan yansıma bulduğu bir saha hâline getirmiştir. Ülkenin ve toplumun içerisinde bulunduğu koşulların da tesiriyle Meşrutiyet dönemi ve sonrasında Türk edebiyatı, büyük ölçüde sosyal cephesiyle kimlik kazanmıştır. Uzunca bir dönem mütefekkir kesimin aynı zamanda edebiyatçı camiasını teşkil etmesi, bu bakımdan dikkate değer bir göstergedir. Hem dünya görüşü ve sanat anlayışı bakımından devrinde tamamen özgün bir çizgiyi takip eden hem de zor zamanlarda üstlendiği davayla, gösterdiği gayretle milletimiz için ayrı bir kıymet taşıyan İstiklâl Şâiri Mehmet Âkif Ersoy (1873-1936), yazdığı şiirlerde İslâm dünyasının meseleleri üzerinde sıklıkla durmuş; bu yoldaki sorunları kendine dert edinerek uyarılarda bulunmuş ve çıkış yolları araştırmış bir şahsiyettir. Mehmet Âkif, Meşrutiyet Devri'nde kaleme aldığı şiirlerle ismini duyurmuş bir sanatkâr olarak umumiyetle İslâm coğrafyasının geleceği ve selâmeti üzerine tefekkürde bulunmuştur. Hatta denebilir ki onun şiir türündeki üretimi de tamamen bu efkârın kâğıda dökülmüş, sanatsal ifadeye kavuşmuş hâlidir. İstanbul'un işgal altında olduğu Mütareke Dönemi'nde imanlı bir münevver olmanın gereğini yerine getiren ve bilhassa 1920 yılında, halkı Millî Mücadele'ye sevk eden ünlü vaazlarını gerçekleştirmek üzere Balıkesir, Ankara, Burdur, Kastamonu, Afyon gibi Anadolu şehirlerinde bulunan² Mehmet Âkif, Birinci Meclis'te de görev almış; vatanın düşman istilâsından kurtuluşunu hem yakından müşahade etmiş hem de bu yolda fikrîsel açıdan aktif bir rol üstlenmiştir. Ayrıca derin bir vatan ve millet aşkının, berrak bir samimiyetin ürünü olan İstiklâl Marşı (1921) ile Mehmet Âkif'in unutulmaz bir değer olarak toplumumuzun hafızasında müstesna bir yer edindiği muhakkaktır. Esasen bir bütün olarak Âkif'in şiirleri, Osmanlı'nın son yıllarını ve bu dönem boyunca İslâm âleminde baş gösteren problemleri temel mesele olarak öne çıkarmakta; bu çerçevede varılan tespitlerin yanı sıra birtakım çözüm yolları da sunmaktadır. Çünkü Âkif, "*Müslümanlığın ne olduğu ve ne olmadığını anlatmak için şiirini tebliğ ve irşad aracı olarak inandığı değerlerin hizmetine adanmış*"³ bir sanatkârdır. Bu itibarla onun şiirlerinin sosyolojik bir okumaya son derece müsait olduğu; bu tür bir gayretin hem özel olarak mühim bir sanatkârın-münevverin fikir dünyasını hem de adına söz aldığı İslâm âleminin tarihsel süreç boyunca sergilediği görüntüyü müşahade etmek adına imkân sunacağı muhakkaktır.

Mehmet Âkif'in ilgilendiği, adına söz aldığı "millet"ten kasıt çoğu kez bütün bir İslâm toplumu, yani "ümme't"tir. Bu yüzdendir ki "Süleymaniye Kürsüsünde" ve "Fatih Kürsüsünde" gibi şiirlerinde geniş bir perspektifle hareket edip yeryüzündeki Müslüman halkların durumunu birbiriyle bağlantısı çerçevesinde ve bir bütün olarak konu edinir. Ancak onun büyük ölçüde Osmanlı toplumuna ilişkin gözlemlerinden yola çıkarak sosyal sorunlara eğilmesini de aynı anlayıştan bağımsız düşünmemek gerekir. Nitekim Osmanlı Devleti, gücü ve yaşam kültürüyle yüzyıllar boyunca İslâm dünyasının sözcülüğünü üstlenmiş; Yavuz Sultan Selim'den itibaren Osmanlı padişahının aynı zamanda halifelik kurumunu temsil etmesi dolayısıyla tüm dünyada İslâmiyet'in sözcüsü konumunda bulunmuştur. Bu yüzdendir ki "*Âkif'in hem millet, hem de vatan kavramlarında, ana ölçütü dindir, ama odakta hilâfetin merkezi ve sahibi Osmanlı vardır. Şairin "İttihad-ı İslâm" düşüncesinde lider, merkez Osmanlıdır.*"⁴

¹ Detaylı bilgi için bkz. Hasan Akay, *Tanzimat Sonrası Türk Edebiyatında Yeni Fikirler*, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 1998.

² M. Ertuğrul Düzdağ – M. Orhan Okay, "Mehmed Âkif Ersoy", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, 2003, C.28, s.433-434.

³ Ali Öztürk, "İslâm Şairi Mehmet Âkif", *İslâmî Türk Edebiyatı Sempozyumu Bildirileri*, http://isamveri.org/pdfdrq/D228706/2012/2012_OZTURKA.pdf, Erişim Tarihi: 07.12.2018. , s.406.

⁴ Alâattin Karaca, "Mehmet Âkif Ersoy ve Üç Tarz-ı Siyaset (Osmanlıcılık-İttihad-ı İslâm ve Türkçülük)", *Mehmed Âkif, 100 Yıl Sonra Berlin'de*, Türkiye Yazarlar Birliği Yayınları, Ankara, 2015, s.142.

Âkif'in birçoğu Meşrutiyet dönemine tarihlenen şiirlerinde ayrılıkçı fikir hareketlerine şiddetle muhalefet etmesi ve İslâm çatısı altında birlikteliği korumanın tek çıkış yolu olduğuna inanması bu noktada hatırlanmalıdır. Denebilir ki Âkif, sanatını ve fikirlerini, şiir söyleme kabiliyetini ve mensup olduğu toplum karşısındaki sorumluluklarını bir potada eritmiş; mezcetmiş bir şahsiyettir. Hatta Sezai Karakoç'a göre "*Âkif, 'şiirle düşünme'yi edebiyatımıza sokan hemen hemen tek şairdir.*"⁵ Dolayısıyla onun şiirleri, yapısal unsurlarda gözlemlenen yenilikçi tavır ve özgünlük, şiirle hikâye etme ve aruzu kullanma becerisi gibi hususların yanı sıra, belki de bunlardan ziyade muhtevasını dokuyan fikirlerle karakter kazanmaktadır. Bu bağlamda onun yedi şiir kitabından müteşekkil *Safahât*'ından yola çıkarak İslâm dünyası için bir kırılmayı işaret eden XX. Yüzyıl'ın hususiyetlerini irdelemek, hem İslâmî edebiyat mefhumu bakımından hem de edebiyatta İslâm konusunun açılımları bakımından fayda sağlayacaktır. Hayatı boyunca Âkif'in "*şiirinin önünde değil, arkasında kalmayı*"⁶ tercih etmesi, *Safahât*'ı onun ömrünün ve davasının, verdiği mücadelede üstlendiği kimliğin özü diye kabul etmemizi mümkün kılar. Bu yüzden denebilir ki *Safahât*'ı okumak hem Âkif'i hem de onun biricik meselesi olan İslâm âleminin ahvâlini okumaktır.

2. İSLÂM ÂLEMİNİ KUŞATAN PROBLEMLER

Mehmet Âkif'in şiirlerinde ahvâli resmedilen İslâm toplumuna dair en ziyade yer verilen husus, karşı karşıya kalınan sosyal problemlerdir. Elbette ki şairin, bu şiirleri Osmanlı Devleti'nin sıkıntılı yıllarında kaleme aldığına dikkat etmek gerekir. Nitekim şiirlerin birçoğu, Meşrutiyet devresi ve sonrasına tekabül etmektedir. İslâm âleminin lideri konumunda bulunan ve hilâfetin merkezi olan Osmanlı Devleti için bu yıllarda hem içte hem de dışta birçok siyasi problemin belirdiği, mevcut değerlerden kopuş ve farklı fikir cereyanlarının tesiriyle sosyal yapının dönüşmeye başladığı malûmdur. Özellikle Batı dünyasının İslâm coğrafyasına dönük politikalarıyla sorunların müsebbiplerinden biri olduğu aşikârdır. Fakat Âkif, daha ziyade Müslümanların kendilerinden kaynaklı problemlerle ilgilenmeyi seçer. Çünkü İslâm âlemini zor durumda bırakan, kötü gidişata sürükleyen asıl etkenlerin buradan kaynaklandığını ve tabii olarak çözümün de buradan sağlanacağını bilir. Gerçekten de Âkif, "*Müslümanlara zulmedenleri, onları âciz ve çaresiz bırakanları da tenkit eder fakat asıl omuzlarından tutup sarstığı, uyardığı hatta bazan hiciv oklarına hedef yaptığı kitle Müslümanlardır.*"⁷ Yine bu çerçevede Âkif'in şiirlerinde yalnızca Batı emperyalizmine maruz kalmakla ilişkilendirilen tek yönlü bir toplum panoramasının değil, kendi sorunlarıyla yüzleşmek zorunda olan, hâlimden mes'ûl bir toplum fotoğrafının hâkim olduğunu belirtmek şarttır. Bu tavrıyla şair, tamamen gerçekçi bir zemine yaslanmayı seçer.

Şiirlerinde İslâm dünyasının genel görünümünü vermeye ve mevcut durumu tarihî süreçten hareketle çözümlenmeye gayret gösteren Mehmet Âkif, hem söz konusu problemlerin tespitini yapmaya yönelir hem de saptamalarda bulunurken büyük ölçüde topluma dönük eleştiriler üzerinden ilerleyerek fikirlerini beyan etmeyi seçer. Halk yığınlarının yanı sıra yönetime ve münevver kesime yönelik eleştirilere de yer verir. Böylelikle mevcut toplumsal problemleri geniş bir çerçeve çizerek ortaya koyar. Tespit edilen problemlerin aynı zamanda Mehmet Âkif'in şiir dünyasında tematik açıdan merkezi konumunda durduğu görülmektedir. Onun bilinçli ve idealist bir İslâm toplumu davasından yola çıkması ve şiir sanatını da bu bağlamda anlamlandırması şüphesiz ki bu tabloda belirleyici olmuştur.

2.1. Ahlâkî Yozlaşma

Sanatın yalnızca sanatsallık gayesine karşılık geldiği iddialarına muhalif kalan ve "*Bu bu tür nazariyeler ahlâksızlığa felsefe şekli veren; edebiyat namına milletin namusuna, hayatına, mevcûdiyetine yürüten birtakım hazelenin eser diye ortaya koydukları bâhnâmelere revac verilmek için ileri sürülüyor.*"⁸ fikrine uygun olarak toplumsal bir sanat çizgisi takip eden Mehmet Âkif'in şiirlerinde bilhassa batılılaşma hevesi çerçevesinde genç nesli etkisi altına alan ahlâkî yozlaşmaya dikkat çekildiği görülmektedir. Batıyı kadın-erkek ilişkileri ve bohem yaşam gibi serbestlikleri itibarıyla örnek alan, böylelikle doğru bir yola saptığına inanan ve atalarının güzel ahlâkını tamamen terk eden kimseler, yozlaşmanın açık misalleri olarak teşhir edilir. Tembellik, cehalet, kötü alışkanlıklar ve bağımlılıklar bu çerçevede şikâyet edilen sorunlar olarak şiirlerde sıklıkla yansıma bulur.

⁵ Sezai Karakoç, *Mehmed Âkif*, Diriliş Yayınları, İstanbul, 2011, s.46.

⁶ Düccane Cündioğlu, *Âkif'e Dâir*, Kapı Yayınları, İstanbul, 2010, s.13.

⁷ Orhan Okay, "Düşünce ve Edebiyat Dünyamızda Âkif İmajı", *Hece* edebiyat dergisi, Ankara, Ocak-2008, Y.12, S.133 (Mehmet Âkif Özel Sayısı), s.578.

⁸ Mehmed Âkif, "Edebiyat", *Sebîlü'r-Reşâd* mecmuası, 24 Şubat 1327, S.183, s.9 [*Mehmed Âkif Ersoy'un Makaleleri*, haz. Abdülkerim Abdulkadiroğlu – Nuran Abdulkadiroğlu, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1990.] içerisinde; s.142.

İslâm toplumuna kimlik kazandıran eski değerler sisteminin; bu sitemi şekillendiren çalışkanlık ve inançlı mücadele ilkelerinin terk edilmesine vurgu yapan bir şiir olarak "Mahalle Kahvesi"nde Âkif, yeni neslin, atalarının iyi yönlerini almadığı gibi gitgide kötü alışkanlıklar edinmesinden duyduğu üzüntüyü dile getirir. Ailesinin geçimini sağlayan, yaşadığı şehirleri imar eden ve gerektiğinde düşmana karşı yiğitçe savaşan mütevekkil insanların yerini tembel, uyuşuk ve umursamaz bir nesil almıştır. "Çalışmak" erdemini unutan bu neslin mesken tuttuğu yerler ise "*Şark'ın harîm-i kâtîli*" olarak tanımlanan kahvehanelerdir:

"Kış uykusunda mı geçmişti ömrü ecdâdın?
Hayır, o nesl-i necîbin, o şanlı evlâdın,
Damarlarında şehâmet yüzerdi kan yerine;
Yüreklerinde ölüm şevki vardı can yerine.
Fakat biz onlara âid ne varsa elde, yazık,
Birer birer yıkarak kahvehâneler yaptık!
Bütün heyâkil-i san'at yetiştiren Şark'ın,
Zemîn-i feyzi nasıl şûre-zâra döndü bakın!
Ne hastahânesi kalmış zavallı eslâfın,
Ne bir imâreti, bitmiş elinde ahlâfın.
Kanalların izi yok, köprüler harâb olmuş;
Sebillerin başı boş, çeşmeler serâb olmuş!
O kahraman babalardan doğan bu nesl-i cebîn
Ne gîrûdâr-ı mâişet bilir, ne kedd-i yemîn.
Azâb içinde kalır sa'yi görse rû'yâda!
Niçin yorulmalı zâten «ölümlü dünyâ»da?" (s.118)⁹

"Mahalle Kahvesi" şiirinde ahlâkî yozlaşmayı örnekleyen kimseler resmedilmeye devam edilir. Kahvehanedeki insanların kâğıt oynarken birbiriyle tartışıp küfretmesi, bu bakımdan dikkate değerdir. Ayrıca İslâm toplumunda edep dışı sayılan ve ayıp karşılanan birçok davranış da (tükürmek, geçirmek) bu insanlar tarafından fütursuzca sergilenir. Dedikodu ise bir başka kötü alışkanlık olarak belirir. İyi ahlâk yerine çirkinliklerin kuşattığı bu tablo, toplumdaki ahlâkî gerilemeyi işaret eder ve esasen bütün bir görkemli medeniyetin içten içe çürümesini gözler önüne serer. Bu hususa temas eden birçok şiirde, eski neslin takdire şâyân yaşayışı ve ilkeli duruşunun misal gösterilmesi de önem arz etmektedir. Nitekim şiirlerdeki sesleniş, Müslümanlara dönük bir uyanış çağrısıdır. Mehmet Âkif'in Sa'dî'den okuduğu bir kıssadan mühlhem "Durmamalım!" başlıklı şiiri de yine tembellik problemini gündeme getirir. "*Ey, bütün dünyâ ve mâfihâ ayaktayken, yatan! / Leş misin, davranmıyorsun? Bâri Allah'tan utan!*" (s.41) diyen Âkif, böylelikle aslında İslâm toplumunun kurtuluşunun kararlı ve azimli bir çalışma safhasına bağlı olduğu fikrini de dile getirmiş olmaktadır.

Toplumu içten kemiren problemlerden bir diğeri alkol bağımlılığı olarak gösterilir. Mekân-insan ilişkisinin belirgin şekilde ön plâna çıkarıldığı "Mayhâne"de anlatıcı, mekânı ve içerisindeki müdavimleri tasvir ederken eleştirel bir dil kullanır. Alkol bağımlısı insanların pasifliği, hayattan çekilerek âdeta birer ölü gibi davranmaları eleştirilir. Anlatıcıya göre; meyhânede içki içenler de içkiyi dağıtan da utanç hissinden yoksun kimselerdir ve tercih ettikleri sefil yaşam dolayısıyla çirkinleşmişlerdir. Yaşanan devrin zorluklarını bertaraf etmek adına çalışması gereken bu insanların ömürlerini içki masasında tüketmeleri, onursuzca bir tavır olarak görülür ve eleştirilir. Bu noktada alkol bağımlılığı, yalnızca tek tek şahısların değil, toplumun muvazenesini bozan sinsî bir hastalık hâlinde belirir. Yani esasen tasvir edilen alkol bağımlılarının görüntüsü, eski hâlden uzaklaşmaya başlayan hastalıklı bir nesli açığa vurmaktadır:

"Dökülmüş âb-rûlar bâde-i pesmânde hâlinde!
Emel bir münkesir peymânedir saff-ı niâlinde!
Boğulmuş rûh-i insânî şarâbın mevc-i âlinde.
Nümâyan mel'anet sâkisinin çirkin cemâlinde!
Ne mâzî var, ne âtî, bak şu ayyâşın hayâlinde...
Tutup bir zehr-i âteşnâk dest-i bi-mecâlinde,
Zevâl-i ömrü bekler hem şebâbın tâ kemâlinde!

⁹ Eserden yapılan iktibasların tümü, şu baskıdan olup parantez içerisinde gösterilmiştir: Mehmet Âkif Ersoy, *Safahât*, Hece Yayınları, Ankara, 2009.

Merâret intubâ' etmiş cebîn-i infîâlinde..." (s.47)

Haksızlıklara karşı sessiz ve duyarsız kalma meselesinin de toplumdaki mevcut ahlâki yozlaşma verilirken fotoğrafa dâhil edildiği söylenebilir. "İstibdâd" şiirinde; kocası haksız yere darp edilip tutuklanırken kadın, hiç kimsenin bu haksızlığa ses çıkarmaması karşısında öfkelenir. Pasif tavırları dolayısıyla mahalle sakinlerini eleştiren kadın, zulme ses çıkarmadıkları sürece benzer olaylara kendilerinin de maruz kalacağını haykırır:

*"Mahallemizde de çıt yok, ne oldu komşulara?
Susup da kurtulacak sanki hepsi aklısıra.
Ayol, yarın da sizin hânümânınız sönecek...
Ne var sıçan gibi evlerde şimdiden sinecek?
Yazık sizin gibi erkeklerin kıyâfetine..." (s.94)*

Nitekim anlatıcı, evine döndükten sonra, diğer kimseler gibi bu manzara karşısında sessiz kaldığı ve haksızlığa tepki göstermediği için pişman olacak; hatta o esnada sustuğu için büyük bir utanç yaşayacaktır. Çünkü o, haksızlıklara karşı duyarsız kalmanın mevcut problemlerin güçlenerek devam etmesinde pay sahibi olduğuna ve İslâm toplumunun hususiyetleri arasında yer alamayacağına inanmaktadır.

Peşin hüküm verme ve sû'izanda bulunmanın (kötü kanıya düşme) da İslâm toplumu için yakışık almayan bir tavır olarak şiirlerde kendine yer bulduğunu eklemek gerekir. "Said Paşa İmamı" başlıklı manzum hikâyede, Valide Sultan tarafından mevlîd okuması için davet edilen ünlü imamın gecikmesi üzerine, davetlilerden bazıları İmam'ı peşinen suçlu bulur; hatta onun herkesle alay etmek amacıyla olduğunu söyler. Hâlbuki İmam, bir başka vazife için; yaşlı bir kadının ölmüş çocuğuna okuması için ısrar etmesi üzerine, istemeyerek gecikmiştir. Halkın dedikoduya meyilli ve kötü fikirli bir tavır sergilemesi, burada tenkit konusu hâlini alır. Ayrıca toplum içerisindeki itibarına rağmen İmam'a karşı güvensizlik gösterilmesi de tabana yayılan çözülmenin hatırlatılması bakımından manidardır.

Mehmet Âkif'in şiirlerinde, toplumu esir alan problemler arasında en ziyade gönderme yapılanlardan biri şüphesiz ki cehâlettir. İslâm'ın müjdenmesi sonrasında Asya'dan, Orta Doğu'dan doğarak dünyayı aydınlatan ilim güneşinin ışığını yavaş yavaş yitirmesi ve Batılı ülkelerin bu hususta ön plâna çıkması, şairi efkâra sevk eden temel sorunsallar arasında yer alır. Mevcut durumu Müslümanların ilme olan ilgisinin ve ilim yolunda sarf ettiği emeğin güç kaybetmesine bağlayan Âkif'e göre ilme itibar edilmedikçe ve bu yolda emek verilmedikçe içerisinde bulunulan kötü koşullardan başka türlü bir çıkış mümkün değildir. Müslüman halkların İslâmiyet'i yanlış yorumlaması ve aslı bulunmayan birçok unsuru; hurafeleri ve bid'atleri din dairesi içerine yerleştirmesi Âkif tarafından eleştirilen hususlar olup yine cehâletle açıklanır. Bilhassa "Süleymaniye Kürsüsünde" ve "Fatih Kürsüsünde" şiirlerinde konuşan vaizin İslâm coğrafyasını gezerken şahit olduğu olaylar, bu çerçevede eleştiriye tâbi tutulur. Ünlü gezgin-vaiz Abdurresîd İbrahim (1857-1944) bu şiirlerdeki model kişi olarak öne çıkarken o'ndan başka bilhassa Meşrûtiyet'le beraber yazı sahasında atılım gösteren İttihad-ı İslâm savunucularının ve Cemaleddin Afganî (1838-1897), Muhammed Abduh (1845-1905) gibi devrin tanınmış simaları arasında gözükken yenilikçi İslâm düşünürlerinin¹⁰ de Âkif'in fikirleri üzerinde müessir olduğu bilinmektedir. Yazarları arasında Âkif'in de yer aldığı *Sırat-ı Müstakîm* ve *Sebîlü'r-Reşâd* mecmualarındaki ortamın yine onun fikir dünyasına nüfuz etmek noktasında önemli bir çerçeve oluşturduğu unutulmamalıdır. Mahut şiirde kendisine söz verilen ve Türkistan'ın ahvâlini resmeden vaize göre Buhara ve Semerkand gibi mukaddes mazisiyle bilinen İslâm şehirleri, halkın cehâleti nedeniyle perişan haldedir. Bu problemlerden büyük ölçüde din adamlarının ve âlim geçinenlerin mes'ûl tutulması ise ayrıca dikkat çekicidir. Halkı yanlış yönlendirdikleri için problemin asıl kaynağının onlar olduğuna inanılır:

*"Milletin hayrı için her ne düşünsen: Bid'at;
Şer'i tagyîr ile, terzîl ise -hâşâ- sünnet!
Ne Hudâ'dan sıkılırlar, ne de Peygamber'den.
Bu ilimsiz hocalardan, bu beyinsizlerden
Çekecek memleketin hâli ne olmaz, düşünün!
Sayısız medrese var gerçi Buhârâ'da bugün..."*

¹⁰ İsmail Kara, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e İslâmcılık Tartışmaları", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, C.5, s.1407-1410.

*Okunandan ne haber? On para etmez fenler,
Ne bu dünyâda soran var, ne de ukbâda geçer!" (s.173-174)*

Çin'in Mançurya bölgesinde yaşayan Müslümanlar da aynı problem etrafında anılır. Vaize göre; onlar da dini yalnızca bir görenek hâlinde yaşamakta ve Kur'an-ı Kerim'in hakikâtinden habersiz bir hâlde, cehâlete mahkûm olmuş durumdadır. Vaizin ana hatlarıyla sunduğu İslâm coğrafyasında gelecek adına umut vaat edenler; bir taraftan devletin baskısına göğüs gerip bir taraftan da gerçek ilme itibar eden ve hem âlimleri hem de halklarıyla ilkeli bir duruş sergileyen Rusya Müslümanları ile Hindistan Müslümanları olur. Öte yandan cehâlet, yalnızca medeniyetin bilimsel seviyesinin belirlenmesinde değil, ahlâkî şartlar üzerinde de birinci derecen belirleyici etken olarak konumlandırılır. Meselâ; "Köse İmam"da, karısını dövmek gibi bir hakkı olduğunu iddia eden ve karısının rızası olmasa dahi çok eşli evlilik yapabileceğine inanan adam, tam bir cehâlet örneğidir. Köse İmam, onu azarlayarak şairin sesi olur. Karı kocayı barıştırıp gönderdikten sonra anlaticıya dert yanan İmam, bütün olup bitenleri cahilliğe ve terbiyenin bozulmasına bağlar. Meşrutiyet'le gelen "hürriyet" in idrâk edilememesi de bir başka sebep olarak gösterilir. İmam'a göre kendisi gibiler ise hürriyeti her istediğini yapabilme olarak algılayan kimseler tarafından mürteci diye yaftalanmaktadır. Hulâsa cehâlet, büyük ölçüde, İslâmiyet'i doğu şekilde idrâk ve hayata tatbîk edememekten kaynaklanan bir sorun olarak öne çıkarılır. İlme rağbet gösterilmeyip ömrün heveslerle hebâ edilmesi, ahlâkın gittikçe zayıflaması da yine bu çerçevede birbiriyle tamamen bağlantılı meseleler olarak irdelenir:

*"Eyvâh! Bu zilletlere sensin yine illet...
Ey derd-i cehâlet, sana düşmekle bu millet,
Bir hâle getirdin ki, ne din kaldı, ne nâmûs!
Ey sîne-i İslâm'a çöken kapkara kâbûs,
Ey hasm-ı hakîkî, seni öldürmeli evvel:
Sensin bize düşmanları üstün çıkaran el!" (s.212)*

İslâm toplumuna musallat olan problemlerden biri olarak ahlâkî yozlaşmanın resmedilmesi, yukarıdaki örneklerden de anlaşılacağı üzere birçok farklı husustan hareketle verilmiştir. Yine söz konusu yozlaşma çerçevesinde anılması gereken ve belki de Âkif'in en çok önem verdiği sorunlardan biri, iffet meselesidir. İslâm toplumunun en hassas ve karakteristik hususiyetlerinden birini teşkil eden namuslu yaşama kaidesi, bilinçsiz bir Batılılaşma merakının rağbet gördüğü bu dönemde halkın değer yargılarına zarar verecek menfî örneklerle ihlâl edilmektedir. Bu durum karşısında hem bir teessüre kapılan hem de mevzubahis iffetsizliklerin mimarlarına karşı son derece sert eleştiriler yönelten Âkif, İslâm toplumunu ayakta tutan yaşam tarzının hedef alındığının bilincindedir. Bu çerçevede XX. Asır Osmanlı toplumuna zor zamanlarında güya rehberlik etmesi gereken aydınların ve ediplerin Batı'nın Müslümanlar için kabul edilemez ahlâk anlayışına merak salmasını tenkit eder. Bu yönelimin fuhuş kelimesiyle tanımlandığı ve tel'in edildiği şiir parçalarında Âkif'in son derece sert bir tonu tercih ettiği görülmektedir. Ayrıca belirtmek gerekir ki iffetli yaşamın ihlâl edilmesi, yalnızca Osmanlı toplumunu değil diğer Müslüman halkları da esir alan bir sorun olarak işaret edilir. Türkistân bölgesinde hüküm süren cehâletin sonuçlarından biri olarak fuhşun anılması bu duruma örnek gösterilebilir:

Âkif'in şiirlerinde, Osmanlı başta olmak üzere İslâm dünyasının maruz kaldığı yıkımın kendi içerisinde gerekçelendirilmesi, özelleştire yapılması ve bu çerçeveden ahlâk meselesine özellikle vurgu yapılması manidardır. Nitekim şaire göre asıl problem, dışarıdan askerî saldırılara uğramakla açıklanamaz. Asıl mesele, Müslümanların kendi değerlerinden koparılması ve böylelikle kolaylıkla zarar görebilecek, dağılabilecek duruma getirilmesidir. Tek çözüm ise İslâm ahlâkına sıkı sıkıya sarılmakla mümkündür:

*"Çiğnenirsek biz bugün, çiğnenmek istihkâkımız:
Çünkü izzet nerde, bir bak, neredir ahlâkımız.
Müslümanlık pâk sîretten ibâretken, yazık!
Öyle saplandık ki levsîyyâta: Hâlâ çıkmadık!
(...)
Hâlimiz bir inhilâl etmiş vücûdun hâlidir:
Rûh-i izmihlâlimiz ahlâkın izmihlâlidir.
Sâde bir sözdür fakat hikmetlerin en mücmeli:
Bir halâs imkânı var: Ahlâkımız yükselmeli," (s.299)*

Âkif'in şiirlerinde ümitsizlik de Müslüman ahlâkından kopuşun bir göstergesi hâlinde olumsuzlanır ve tembelliğin üstesinden gelmek noktasında evvelâ inancı, ümidi tazelemek gerektiği hatırlatılır. "Yeis Yok!" başlıklı şiirin tamamen bu probleme ayrılmış bir metin olarak ön plâna çıktığı görülmektedir:

"Ey, Hakk'a taparken şaşırın, kalb-i muvâhhid!
Bir sine emelsiz yaşar ancak, o da: Mülhid.
Birleşmesi kâbil mi ya tevhîd ile ye'sin?
Hâşâ! Bunun imkânı yok, elbette bilirsin.
Öyleyse neden boynunu bükmüş, duruyorsun?
Hiç merhametin yok mudur evlâdına olsun?" (s.449)

Yukarıdaki dizelerde öne çıkarılan; ümitsizlik probleminin İslâm inancına aykırı olduğu vurgusu, son derece önem arz eder. Çünkü bu hatırlatma, her şeyden evvel harp/işgal koşulları ve diğer problemler karşısında son derece zor zamanlar geçiren Müslümanlara dönük bir sesleniştir. Yine bu vesileyle aydınlar ve edipler başta olmak üzere dikkate değer bir çevreyi etkisi altına alan karamsarlığa karşı bir itiraz geliştirildiği düşünülebilir.

2.2. Aile Kurumunda Çözülme

XIX. Asır'da belirginleşen Batı'ya yöneliş, şüphesiz ki aile kurumunda da birtakım dönüşümleri haber veriyordu. Nitekim bu tarihten itibaren gittikçe yükselen bir grafikte devrin aydınları, ideal ailenin nasıl olması gerektiğine dair fikirler ileri sürmüş; mevcut aile yapısının artılarını ve eksilerini yeniden düşünmeye yönelmiştir. Bilhassa "II. Meşrutiyet döneminde modernleşme fikri akımları ve siyasal girişimler, aile ve evlilik kurumuna da dikkatle eğilmekte; yöneticiler, hukukçular ve düşünürler arasında tartışmalar olmakta ve devrin [edebiyatı; bilhassa] romancılığı, Türk kadınının sorunlarını 'rhetorique' ve didaktik bir üslûpla ele almaktaydı."¹¹ Fikir mücadelesi sahasında son derece aktif bir sanatkâr olan Mehmet Âkif de bu hususa kendi cephesinden yaklaşarak İslâm toplumunda ailenin gereklerini hatırlatmış; mukaddes kabul ettiği aile kurumunu olumsuz etkilerden korumak amacıyla uyarıcı tonda şiirler söylemiştir. Âkif, İslâm toplumuna gerçek kimliğini kazandıran ahlâkî kusursuzluğun temel sağlayıcılarından biri olarak aile kurumunu görür. Bu vesileyle şiirlerinde sıklıkla aile ortamının insan yaşamı ve ahlâkı üzerindeki düzenleyici rolüne gönderme yapar; gençlerin birtakım Avrupaî hovardalıklara merak salarak evlilik düşüncesinden uzaklaşmasını ve erkekler başta olmak üzere evli insanların sorumluluklarını yerine getirmemesini tenkit eder.

"Meyhane"de anlatıcı, alkol bağımlısı bir adamı ve onun yüzüstü bıraktığı, ilgilenmediği ailesini bir kesitle anlatır. Kadın, tüm vaktini meyhanede geçirip kumar oynayan ve varını yoğunu bu yolda harcayan kocasını bulup eve dönmesi için ikna etmek üzere meyhaneye gelir. Küçük oğlunun babasını özlediğini, gelinlik çağına gelmiş kızının ise onun sarhoşluğu dolayısıyla alaya alındığını hatırlatarak utanması gerektiğini söyler. Meyhanedeki diğer kimselerden de kocasını ikna etmeleri için yardım ister. Ama diğer müdavimler, adamı kışkırtırlar. Bunun üzerine adam, karısını boşar. Bu şiirde ailenin dağılması; adamın sorumsuzluğuna, kötü alışkanlıklarına, karısını ve çocuklarını ihmal etmesine bağlanmıştır. Ailenin dağılmasına sebep olan kişi, sorumluluklarını yerine getirmeyen erkektir. "Mahalle Kahvesi"nde, aile düzeninin bozulmasından sorumlu tutulan mekânlardan bir diğeri olan kahvehane dikkatlere sunulur. Anlatıcı, mahalle kahvesini mesken tutan neslin aile ortamından kopuşunu sorgular ve bu durumu eleştirir. Ailenin aslında huzur kaynağı olduğunu hatırlatır, kıymetinin bilinmemesine hayıflanır. Ardından kahvehaneyi tasvir ederek aradaki tezadı göstermeye çalışır.

"Seyfi Baba"da, anlatıcının akşam vakti yürüdüğü sokakta edindiği izlenimler, yoksul ve çaresiz insanların durumunu yansıttığı gibi ayrıca aile düzeninin yıkılması ve bunun doğurduğu sorunları da içerir. Boşanmalar dolayısıyla perişan olan ve çocuklarıyla ortada kalan kadınlar, avarelik ve serserilik yolunu seçerek sokaklarda suç işlemeye başlayan gençler, hep yıkılan aile düzeninden geriye kalanlardır:

"Gecenin sütün-i yeldâsını çekmiş, uryan,
Sokulup bir saçağın altına gûyâ uyuyan
Hânüman yoksulu binlerce sefilân-ı beşer;
Sesi dinmiş yuvalar, hâke serilmiş evler;
Kocasından boşanan bir sürü bîçâre karı;

¹¹ İlber Ortaylı, *Osmanlı Toplumunda Aile*, Pan Yayıncılık, İstanbul, 2009, s.131.

*O kopan râbitanın, darmadağın yavruları;
Zulmetin, yer yer, içinden kabaran mezbeleler:
Evi sirtında, sokaklarda gezen âileler!
Gece rehzen, sabah olmaz mı bakarsın, sâil!
Serserî, derbeder, âvâre, harâmî, kaatil..." (s.76)*

"Köse İmam" şiirinde İmam, anlatıcıyla sohbet ederken, artık kıydığı nikâhlara sevinemediğini söyler. Çünkü kıyılan nikâhların çoğu bir süre sonra mahkemelerde bozulmakta; çocuklar da henüz anneleri/babaları hayattayken öksüz ya da yetim durumuna düşmektedir. Bu şiirde, yine aile kurumunun çözülmesi çerçevesinde, yer verilen hususlardan biri de kadına şiddet problemidir. Kocasından şiddet görmesi gerekçesiyle İmam'a müracaat eden kadın vesilesiyle bu sorun ele alınır. Maruz kaldığı zulüm, kadının dilinden şöyle aktarılır:

*"Ne kafam kaldı dayaktan, ne gözüm, hep şişti;
Karşı koysaydım eğer mutlak işim bitmişti.
Ağladım, merhamet et, yapma dedim... Kim dinler.
Boşamakmış beni düinden beri efkârı meğer.
Üç çocuk annesi, emzikli kadın tek başına,
Koca berhâneyi silsin de, süpürsün de sana,
Yine sen bilmeyerek zâlim onun kıymetini,
Dene biçârede kalkıp kolumun kuvvetini!" (s.127)*

Şiirin merkezine yerleştirilen yargı; kadına şiddet uygulama, zulmetme ve boşamakla tehdit gibi davranışlarından dolayı erkeklerin kabahatli olduğu vurgusunu içerir. Yine bu çerçevede değinilen sorunlardan biri, erkeğin şer'î hükümleri kendi menfaatleri doğrultusunda çarpıtmaya çalışmasıdır ki böylelikle İslâm ahlâkından sapma ile İslâm hükümlerinin özünden uzaklaşma arasında dolaysız bir bağ kurulduğu söylenebilir. Yine Âkif'in şiirlerinde yansıttığı aile çözülüşü sahnelerine dikkatle bakılırsa; genellikle erkeğin sorumlu tutulmasından kastın İslâmî aile yapısında erkeklere yüklenen koruyucu görevi hatırlatmak olduğu görülecektir. Bilhassa o dönemin toplum yapısı düşünüldüğünde serbest bir yaşama yönelme ve böylece aile düzenini ihlâl etme noktasında erkeğin daha elverişli, dolayısıyla daha tehlikeli şartlara sahip olduğu görülecektir. Bu nedenledir ki uç örnekler hariç, aile kurumundaki çöküş genellikle erkeğin ihmalleriyle belirmektedir. Öte yandan kadının aile inşasındaki belirleyici rolü göz önünde bulundurulursa şairin her iki tarafa da mesaj verdiği; aile kurumunun "*hem kadın, hem de erkeğin gayretiyle ayakta durabileceğini*"¹² hatırlattığı söylenebilir.

Hakkın Sesleri'nde vurgu yapılan sorunlar arasında da aile kurumu için baş gösteren tehlike vardır. Şaire göre harp ve imkânsızlıklar dâhil ülkenin içerisinde olduğu tüm kötü durumların üstesinden gelmek bir şekilde mümkün olabilir. Oysa aile kurumundaki yozlaşmanın hiçbir şekilde telafisi mümkün olmayacaktır (bkz. s.216). Çünkü aileyi hedef alan yozlaşma, İslâm toplumunun içeriden çökertilmesi anlamına gelmektedir.

2.3. Başarısız Yönetim

Tanzimat yıllarından itibaren birçok Osmanlı edibinin, fikirlerini ortaya koyma ve böylece sorunların tartışılmasında, çözülmesinde rol üstlenme gibi bir işlev doğrultusunda kaleme sarıldığı bilinmektedir. Büyük beklentilerle karşılanan, fakat hayal kırıklığını daha da derinleştiren Meşrutiyet Devri'nde aynı yönelim daha belirgin bir hâl almış; "*sanatçılar (edipler) buhran karşısında edebi ideolojiye başvurmuştur.*"¹³ Mehmet Âkif'in şiirlerinde toplumsal problemlerin sorumlularından biri olarak işaret edilen siyasî erkin büyük kusurlarından biri, sosyal adaletin sağlanamaması şeklinde belirmektedir, denebilir. Bu şiirlerden biri olan "Küfe"de anlatıcı, karşılaştığı yetim çocuk Hasan'ın hayat karşısındaki şikâyetlerini aktarır. Onun yük taşıyarak gençliğini çürütmek değil, okumak istediği anlaşılmaktadır. Ancak Hasan, ölen babasının yerine küfeyle yük taşıyarak annesine ve kardeşlerine bakmak zorundadır. Anlatıcının Hasan'la ikinci karşılaşması ise son derece trajiktir. Çünkü Hasan, taşıdığı yüklerin altında perişan bir hâl almıştır. Üstelik o anda rüştiyeden dağılan neşeli çocuklarla Hasan'ın karşılaşması tabloyu daha da trajik kılar. Hasan'ın da onlar gibi mektebe gitmesi ve koşup oynaması gerekirken hayat, onun sırtına ağır bir sorumluluk hâlinde inmiştir. İşte bu noktada sosyal adaletin yokluğu ve fırsat eşitsizliği işaret edilmektedir. Bu problemin derinleşmesi, aslında, hem yönetimin halka karşı

¹² Emine Yeniterzi, "Safahât'ta İnsani Değerler", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Konya, 1997, S.4, s.271.

¹³ Hilmi Ziya Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, Ülken Yayınları, İstanbul, 1992, s.160.

sorumluluklarını hakkıyla yerine getirmeyişinden hem de toplumun duyarsızlığından kaynaklanır. Aynı doğrultudaki şiirlerden "Bayram"da da yoksulluğun ve yaşam şartları arasındaki dengesizliğin eleştirisi sezilir. Bir bayram sabahında, tıpkı diğer çocuklar gibi salıncakta sallanmak isteyen ama paraları olmadığı için salıncağa binemeyen küçük yetim kız, ağlamaktadır. Duruma şahit olan anlatıcı, salıncakçıdan yetim kızını da salıncağa bindirmesini rica eder. Sonuçta çocuğun isteği yerine getirilir ve çocuk mutlu olur. Resmedilen trajik durum, bayramın neşesi ve güzelliği içerisinde yok olup giden bir görüntüdür. Fakat sosyal adaletin temin edilmediği gerçeği, acımasızca işlemeye devam edecektir. Öte yandan anlatıcı gibi duyarlı kimselerin müdahalesi, bu problemin bertaraf edilmesi noktasında, topluma düşen sorumluluğu hatırlatmak açısından önem arz eder. Nitekim bu kurguyla toplumun da kendi içinde çözümler üretebileceği hatırlatılmaktadır.

"Seyfi Baba"da, ihtiyar adamın yoksulluğu dolayısıyla, ilerleyen yaşına rağmen çalışmak zorunda kalması, sosyal devlet anlayışının uygulanmadığı eleştirisini doğurur. Anlatıcının şahit olduğu acı tablo karşısında "*Ya hamıyyetsiz olaydım, ya param olsa idi!*" (s.79) demesi, para sahiplerinde yardımseverlik duygusunun zayıflığına yahut yeterince yaygınlaşmadığına bir gönderme olarak okunabilir. Ki bu durum, bizi yine sosyal adaletin temin edilemeyişi sorununa götürür.

Siyasî erke ilişkin sorunlar arasında aşırı baskı yahut aşırı serbestlik meselesine göndermeler dikkat çekicidir. II. Abdülhamid Devri ile II. Meşrutiyet Devri çerçevesinde somutlaşan bu ithamlar, Âkif'in şiirlerinde kendini yer yer duyurur "*İstibdâd*"da; "*Yıkıldın, gittin amma ey mülevves devr-i istibdâd, / Biraktın milletin kalbinde çıkmaz bir mülevves yâd!*" (s.89) dizeleriyle, kötü anısının hâlâ geçmediği belirtilen devir, Sultan Abdülhamid'in yönetiminde olduğu yıllardır. Anlatıcı, şahit olduğu bir vak'adan hareketle bu dönemde halka baskı yapıldığını, insanların susturulduğunu, zulüm ve haksızlıklara başvurulduğunu anlatır. Jurnalciliği ve istibdat olarak adlandırılan baskı ortamını açığa vurmaya üzere aktarılan bu vak'aya göre; Veliâht Mehmet Reşat'ın kilercisiyle akraba olan bir adam, ondan birine selâm getirdiği için şüphe çekmiştir ve bu yüzden güvenlik güçleri tarafından darp edilerek götürülmektedir. Hanımı buna karşı çıkararak kocasını kurtarmaya çalışır; kocasının neden derdest edildiğini sorar. Fakat bir cevap alamadığı gibi o da kötü muamele görür; tehdit ve suçlamalarla karşı karşıya kalır. Aynı döneme ilişkin eleştiriler, başka şiirlerde de sürdürülür. Devlet kurumlarındaki bozulmalar; rüşvet ve iltimas, liyâkatsizlik gibi problemler özellikle vurgulanarak bu devrin yönetimi eleştirilir (bkz. "Süleymaniye Kürsüsünde", s.168).

Sultan Abdülhamid sonrasında Meşrutiyet Devri'nin ilk zamanlarda sevinçle karşılanması, fakat bilhassa halk üzerindeki tesirleri bakımından son derece olumsuz bir dönemin söz konusu olduğunun anlaşılması, yine eleştirel bir yaklaşımı doğurur. Buna göre halk, sokaklarda hürriyet diye bağırırken aslında hiçbir bilince sahip olmadığı gibi asıl yükümlülüklerini de unutarak tamamen tembelliğe ve ilkesiz bir yaşam anlayışına kapılmaya başlamıştır. Münevver diye bilinen kesim ise bir tür Batı hayranlığına kapılarak Müslüman ahlâkını terk etmiş ve ahlâksızlığın normalleşmesi yolunda olumsuz tesirler yapmaya başlamıştır. "Süleymaniye Kürsüsünde" şiirinde söz alan vaiz, bu dönemin tuhaf havasını etraflıca özetler (bkz. 182-183).

Daha ziyade teknik bir mesele olarak devrin İstanbul'unda altyapı eksikliğinin işaret edildiği şiir parçalarıyla yine aslında yönetime karşı eleştirel bir tutum sergilendiği söylenebilir. Şair, yaşadığı yer olan Fatih ilçesinin Yayla semtini örnek göstererek sokak manzaraları sunduğu anlarda bu probleme sıklıkla gönderme yapar ve dolaylı olarak yönetimi suçlar. "Küfe"de anlatıcı, başından geçen bir olayı aktarmadan evvel yaşadığı mahallenin durumu hakkında gözlemlerini aktarır. Zaman zaman ironik bir dil kullanan anlatıcı, şehrin bu köşesinin bakımsızlığını yansıtır ve adeta kaderine terk edilmiş sokakları resmeder. Nitekim altyapı eksikliğinden ötürü yollar çamur deryasına dönmüştür ve bu sokaklarda yürümek neredeyse imkânsızdır:

*"Bizim mahalle de İstanbul'un kenârı demek:
Sokaklarında gezilmez ki yüzme bilmeyerek!
Adım başında derin bir buhayre dalgaları,
Sular karardı mı, artık gelen gelir dayanır.
Bir elde olmalı kandil, bir elde iskandil,
Selâmetin yolu insan için bu, başka değil!
Elimde bir koca değnek, onunla yoklayarak,
Önüm adaysa basıp, yok, denizse atlayarak,"* (s.35)

Aynı probleme "Seyfi Baba"da da değinilir. Anlatıcıya göre İstanbul'un sokakları, âdeta yürünemeyecek kadar bakımsız durumdadır. Şehrin görünümü, yarı alaycı bir tonda dile getirilirken aslında sorumlulara dönük ciddi bir öfkenin varlığı da arka plânda açıkça sezilir:

"Sopa sağ elde, kırık camlı fener sol elde;
Boşanan yağmur iliklerde, çamur tâ belde.
Hani, çoktan gömülen kaldırımın, hortlayarak;
«Gel!» diyen taşları kurtarmasa, insan batacak.
Saksâğınlar gibi sektikçe birinden birine,
Boğuyordum müteveffâyı bütün âferine." (s.75)

Aynı şekilde sokaklarda aydınlatmanın olmayışı da eleştirilir. Nitekim anlatıcı, Seyfi Baba'yı ziyaret etmek üzere akşam vakti sokağa çıktıktan bir süre sonra feneri söner ve bir an karanlıkta yolunu bulamaz olur. Anlatıcıya göre o anda "yürüyen körlere dön" müştür. "İstibdâd" şiirinde de aynı meseleye gönderme yapılır. "Fusûlü dörde çıkarmaz bizim sokaklarımız; / Kurak, çamur, iki mevsim tanır ayaklarımız!" (s.90) denirken yine şehrin kenar mahallelerindeki bakımsızlığa dikkat çekilmek istenir. Bu noktada şairin "Berlin Hatıraları" şiirinde yer alan ve Avrupa'da şehircilik anlayışının takdire şâyân seviyesine gönderme yapan parçalar da hatırlanabilir. Nitekim bu örnekle somutlaştırılan gelişmişlik farkı, şairin ilim ve teknikte ilerleme zorunluluğuna sıklıkla vurgu yapmasına yol açmaktadır. Öte yandan İslâm medeniyetinin yitirilmiş değerlerinden biri olarak mimarî ve şehirleşmenin işaret edilmesi de önem arz eder. Bilhassa "Fatih Camii", "Süleymaniye Kürsüsünde" ve "Fatih Kürsüsünde" şiirlerinde, Osmanlı'dan miras kalan muazzam yapıların görkemi ve kusursuzluğu ile İstanbul şehrinin sefil görünümü arasındaki tezat dikkatlere sunulur. Bu tablo, şairi yalnızca maddî bir gösterge olarak rahatsız etmekle kalmayıp aslında İslâm toplumunun geçmişi ile mevcut durumu arasındaki gerilemeyi de sembolize etmektedir. Yine bu hayranlık verici camilerin ve onları inşa eden anlayışın İslâm toplumunun geleceği adına umut verici bir güç olarak öne çıkarıldığı fark edilir. "Süleymaniye Kürsüsünde" şiirinin girişinde yapılan karşılaştırma ve şehrin ahvâlinde hareketle ortaya konulan fikirler, bu bakımdan anımsanmaya değerdir.

Toplumu esir alan, aile düzenini bozan ve insanları kendine mahkûm edip köleleştirilen zararlı kurumların denetlenmeyişinden hareketle yine yönetime dönük bir itham geliştirildiği söylenebilir. "Mahalle Kahvesi" ve "Meyhâne"de, İslâm toplumun aykırı olan ve insanlara büyük zararlar veren bu mekânların mevcudiyeti, aslında yönetimin sorumsuzluğunu da açığa vurmaktadır. Halkın zaman öldürmesine ya da alkol ve kumar bağımlısı hâline gelerek ailesini dağıtmasına sebep olan bu mekânları işletenler ve müdavimler kadar buna müsaade eden kimseler de hedef tahtasındadır. Ayrıca "Mahalle Kahvesi"nde tasvirler yapan anlatıcı, berberin hem dışçı hem de hacamat ve sülûk tedavisi yapan bir tabip rolü üstlendiği bir toplum resmi çizer. Bunu vahim bulur ve eleştirir. Dolayısıyla bu duruma müsaade eden yönetimin de mes'ûl tutulduğu düşünülebilir:

"Duvarı eski ocaklar kadar geniş bir oyuk,
İçinde camlı dolap var ya, raflarında ne yok!
Birinci katta sülûk beslenen büyük kavanoz;
Onun yanında kan almak için beş on boynuz.
İkinci katta bütün kerpeterler, usturalar...
Demek ki kahveci hem dış tabîbi, hem perukâr!" (s.120)

2.4. Aydın-Halk Çatışması

"'Avam' dediği halk ile 'erbâb-ı tefekkür dediği aydınlar arasındaki 'pis uçurum'a başı dönmeden bakan"¹⁴ Mehmet Âkif, İslâm toplumunun içerisinde bulunduğu kötü şartları doğuran ahlâkî ve düşünsel kusurlardan münevver kesimi sorumlu tutar. Ona göre toplum içerisinde azınlığı oluşturan ve insanlara doğru yolu göstermesi gereken bu kimseler ya acınacak bir Batı taklitçiliğine saplanarak İslâm ahlâkına uygun olmayacak görüşler telkin etmeye başlamış yahut kendi aralarındaki birtakım çekişmeler dolayısıyla insanlar arasına ayrılık tohumlarının ekilmesine sebebiyet vermiştir. Âkif, bu çerçevedeki fikirlerini büyük ölçüde "Süleymaniye Kürsüsünde" ve "Fatih Kürsüsünde" adlı şiirlerinde kurguladığı vaizin dilinden ifade etmiştir. İlgili eleştirilerde son derece sert bir üslûbun tercih edilmesi, toplumun kötü gidişatından ve mevcut problemlerden aydınlara büyük bir pay çıkartıldığını göstermektedir.

¹⁴ Birol Emil, "Mehmed Âkif'in Şiirinde Üç Temel Kavram: Fazilet – Ma'rifet – Sa'y", *Türk Kültür ve Edebiyatından-2: Şahsiyetler*, Akçağ Yayınları, Ankara, 1997, s.202.

Elbette bunun temelinde topluma rehberlik etmesi gereken asıl kesimin aydınlar olması gerçeği yer alır. Yani mevcut hareket tarzlarıyla son derece menfi bir konumda duran aydınların kendilerine biçilen görevin aksine zararlı tesirler uyandırması, onları hedef tahtasına oturtmuştur denebilir. Bu noktada aydınlar ile halk arasındaki ilişkinin organizmada beyin ve beden arasındaki uyumla sağlanan kusursuz işleyişten hareketle somutlaştırıldığı görülür. Yani beyin (aydınlar) doğru komutlar vermedikçe bedenin (halkın) uyumlu şekilde işlemesi mümkün olmayacaktır:

"Sizde erbâb-ı tefekkürle avâmın arası
Pek açık. İşte budur bence vücûdun yarası.
Milletin beyni sayarsak mütefekkir kısmı,
Bilmemiz lazım olur halkı da elbet cismi.
Bir cemaat ki dimâğında dönen hissiyyât,
Cismî a'sâbına gelmez, durur âheng-i hayât;
Felcin a'râzını göstermeye başlar a'zâ.
Böyle bir bünye için vermeli her hükme rızâ." (s.187)

Yine bu çerçevede, şairin aydınlar ile halk arasındaki güvensizlik meselesine vurgu yaptığı görülür. Buna göre aydınlar (şairin özellikle vurguladığı üzere; "*münevver geçinenler*"), çığ bir Batı taklitçiliğiyle yola çıktıkları ve sürekli olarak halkın inançlarına, değerlerine tezat teşkil eden kabul edilemez yollara saptıkları için artık güvenilirlikleri tartışmalı hâle gelmiştir. Olumsuz aydın tipi nedeniyle artık bir önyargıya kapılan ve bir refleks geliştiren halk, böylelikle artık onlarla tüm irtibatını kesmeye koyulmuş; doğrularla yanlışları ayırt etme kaygısını bir tarafa bırakarak kendi dünyasına kapanmıştır. Toplumun öncüsü olma iddiası taşıyan aydınların Batı hayranlığı yolunda din düşmanlığını ilke edinerek pozitivist/materyalist fikirlere kapılması, halkın onlardan kopuşunu hazırlayan önemli bir problem olarak işaret edilir. Buna göre halk, aydınlara duyduğu itimadı yitirirken aynı zamanda bu menfi kimselerle zihninde bütünleştiği ilim ve fenden de uzak durmaya başlamıştır. "Berlin Hatıraları" şiirinde Avrupa'daki gelişimi temin eden güç olarak aydın-halk birlikteliğinin vurgulandığını, uyum içerisinde görevlerinin gereğini yerine getirerek ülkeyi kalkındıran aydın ve halkın işbirliğinden söz edildiğini de bu vesileyle hatırlatmak gerekir. Nitekim İslâm toplumundan beklenen tutum da tam olarak budur. İslâm dinine ve ahlâkına uygun bir gelişim hamlesinin halk ile aydın arasındaki uyumlu çalışma ile temin edilmesi, hedeflenen yükselişin anahtarı olarak sıklıkla vurgulanır.

2.5. Ayrılıkçı Fikirler

Mehmet Âkif'in yaşadığı, şiirlerini kaleme aldığı devir ve onun karakterini belirleyen Müslüman duyarlılığı dikkate alırsa onun, İslâm toplumunun liderliğini üstlenmiş olan Osmanlı Devleti'ni bölmeye başlayan ayrılıkçı hareketler karşısında sessiz kalmayacağı elbette ki tahmin edilebilir. Nitekim özellikle Balkan Harpleri (1912) sonucunda somut bir görünüm arz eden bu tablo, onu derinden sarsar. Gayrimüslim tebaa bir tarafa, Müslüman halkların da aynı kışkırtmalara itibar ederek ayrılma davası gütmeleri sonucunda karşı karşıya kalınan büyük acılar, Âkif'in sıklıkla yer verildiği bir ahvâli ortaya koyar. Bu çerçevede; milliyetçi düşüncelere kapılarak ümmet bilincini ihlâl eden ve ayrılıkçı fikirleri halka aşılıyarak mevcut sorunun asıl müsebbibi konumuna yerleşen sözde aydınlar hedef alınır. Yine unutmamak gerekir ki tefrikaya vurgu yapan şiirlerde İttihat ve Terakkî Cemiyeti'nin Türkçülüğü resmî ideoloji diye benimsemesinin ve Ziya Gökalp'in öncülük ettiği Tûran idealinin de payı vardır. Öyle ki ilgili şiirlerde milliyetçi cereyanlar, "*Osmanlı Devleti'nin birliğini parçalayan yıkıcı bir fikir olarak tavsif ve tenkit edilmektedir.*"¹⁵ Öte yandan milliyetçilik düşüncesinin düşman ülkeler ile onların gayelerine hizmet eden körleşmiş Batı hayranları tarafından kasıtlı şekilde Müslüman toplumlara bir zehir gibi zerk edilerek emperyalist emellerin daha kolay uygulanabileceği bir ortamın hazırlandığı vurgusu da oldukça dikkate değerdir. Özellikle "Süleymaniye Kürsüsünde" şiirinde İslâm âleminin ahvâlini resmeden vaiz tarafından işaret edilen bu husus, o dönemden bu yana Batı'nın emperyalist politikaları karşısında İslâm toplumunun durumunu kavramak bakımından da yararlıdır:

"Müslümanlık sizi gâyet sıkı, gâyet sağlam,
Bağlamak lâzım iken, anlamadım, anlayamam,
Ayrılık hissi nasıl girdi sizin beyninize?
Fikr-i kavmiyyeti şeytan mı sokan zihninize?"

¹⁵ Fazıl Gökçek, "Mehmet Âkif Ersoy'un Şiiri Üzerinde Bir İnceleme", Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, İzmir, 1995, s.134.

*Birbirinden müteferrik bu kadar akvâmi,
Aynı milliyetin altında tutan İslâm'ı,
Temelinden yıkacak zelzele kavmiyyettir:
Bunu bir lâhza unutmak ebedî haybettir."* (s.183-184)

Görüldüğü üzere İslâm'ın farklı ırklardan birçok halkı bir arada tutan ortak değer olduğu ve bu birlikteliğin Müslümanların varlık teminatı anlamına geldiği hatırlatılmaktadır. Dolayısıyla milliyetçi ayrılık hareketleri, Batı dünyası tarafından İslâm dünyasına musallat edilmiş bir belâ, bir hasatlık hâlinde tasvir edilmektedir. *Hakkın Sesleri*'nde yer alan bazı parçalar da aynı problem çerçevesinde önemli vurgular içerir. Bilhassa ata toprağı olan¹⁶ Arnavutluk'un Osmanlı'dan koparılması olayından yola çıkarak hem Müslümanları bekleyen tehlikeyi hem de mevcut tablo karşısında duyduğu kahrı dile getiren Âkif, ayrılıkçı hareketlere şiddetle muhalefet eder. Bu fikirleri yayanlar başta olmak üzere ırkçı düşüncelere rağbet gösterenleri de doğru yoldan sapmakla yargılayan Âkif'e göre sergilenen tavır, İslâm bilincine aykırıdır:

*"İşte, ey unsur-i isyan, bu elîm izmihlâl,
Seni tahrîk eden üç beş alığın ma'rifeti!
Ya neden beklemiyordun bu rezîl âkıbeti?
Hani, milliyetin İslâm idi... Kavmiyyet ne!
Sarılıp sınımsız dursaydın a milliyetine.
«Arnavutluk» ne demek? Var mı Şerîat'te yeri?
Küfr olur, başka değil, kavmini sürmek ileri!
Arab'ın Türk'e; Laz'ın Çerkes'e, yâhud Kürd'e;
Acem'in Çinli'ye rüchânı mı varmış? Nerde!
Müslümanlıkta «anâsır» mı olurmuş? Ne gezer!
Fikr-i kavmiyyeti tel'in ediyor Peygamber.
En büyük düşmanıdır rûh-i Nebî tefrikanın;
Adı batsın onu İslâm'a soka kaltabanın!"* (s.205-206)

Aşırı milliyetçi hareketler vasıtasıyla ayrılıkların kısıktırılması hususunda görüşlerini ortaya koyarken şairin, Hz. Muhammed'in (s.a.v.) "Vedâ Hutbesi"nde yaptığı uyarıya telmihte bulunması da dikkate şâyândır. Allah yolunda üstünlüğün yalnızca takva ile ölçülebileceğini ve Müslümanlık aidiyeti altında birleşmiş hiçbir insanın ırkı bakımından bir diğerine üstün olamayacağını hatırlatan Son Peygamber'in aslında gelecekte Müslümanları bekleyen fitne tohumlarından ümmeti haberdâr kıldığı bu vesileyle tekrarlanır. Yine bu şiirin sonunda vurgulu şekilde söylenen "*«Medeniyet!» size çoktan beridir dış biliyor; / Evvelâ parçalamak, sonra da yutmak diliyor.*" (s.206) dizeleri, emperyalist Avrupa'nın medenîlik iddiasının altındaki çirkin yüzü teşhir etme girişimi olarak okunabilir. Ayrılıkçı milliyetçilik akımları da şaire göre bu plânın bir parçasıdır. Ayrıca bu parçada sergilediği tavır, şairin İslâm idealinden ödün vermediğini ve millet tanımlamasını da bu çerçevede inşa ettiğini göstermektedir.

Âkif, bu doğrultudaki fikirlerini "Fatih Kürsüsünde" başta olmak üzere birçok şiirinde sıklıkla tekrarlamayı sürdürür. Mesela; "Berlin Hatıraları"nda ayrılıkçı fikirlerin İslâm toprağına dönük, İngilizlerce plânlanmış bir siyasî hamle olduğu açıkça dile getirilmektedir (bkz. s.327). Şairin daha geç tarihli verimlerinden "Hâlâ mı Boğuşmak?" ve "Süleyman Nazîfe" başlıklı şiirler de yine aynı probleme ve birlik ruhunu korumanın Müslümanlar için ehemmiyetine vurgu yapar.

2.6. Din Karşıtlığı

Osmanlı Devleti'nin çözülme yıllarından itibaren bilhassa yüzünü Batıya dönmüş bazı aydınların pozitivist/materyalist düşüncelere ilgi duyduğu malûmdur. Aralarında siyasî aktörlerin ve edebiyatçıların bulunduğu bu şahsiyetler, her ne kadar mevzubahis fikir akımını bazı kaynaklardan yararlanarak aktarmak-tekrarlamak yolunu yani "*nakilcilik*"¹⁷ seçseler de dünya görüşleri bu fikirlerin tazyîki altında gelişmiş ve fiilî bakımdan pozitivist zihniyete yakın durmuşlardır. Birçoğunun din olgusuna mesafeli yaklaşması; sosyal şartların olumsuzluğunu, din olgusuna haddinden fazla önem verilmesi ve maddî dünyanın ihmâl edilmesiyle açıklaması bununla ilintilidir. Dinleri gerçek dışı unsurlarla dolu sayan ve halkları uyutmaktan başka bir işe yaramayan zararlı öğretiler olarak kabul eden

¹⁶ Âkif'in babası Mehmed Tâhir Efendi, İstanbul'a Arnavutluk'un İpek kasabasından göç etmiştir (Hasan Basri Çantay, *Âkifname*, Ahmed Sait Matbaası, İstanbul, 1966, s.13. ; Hilmi Yücebaş, *Bütün Cepheleriyle Mehmet Âkif*, Dizerkonca Matbaası, İstanbul, 1958, s.3.).

¹⁷ Murtaza Korlaelçi, *Pozitivizmin Türkiye'ye Girişi*, İnsan Yayınları, İstanbul, 1986, s.380.

kimseler, maddî gerçekliğe ve fennî ilerlemeye dayalı bir zihniyeti savunurken İslâmî değerlere de saldırmışlardır. Bu tablo karşısında sürekli olarak itirazlarını tekrarlayan ve İslâm'ın terakkîye engel teşkil ettiği yargısına şiddetle muhalefet eden Mehmet Âkif, şiirlerini de bir anlamda bu düşüncelerin savunma sahası olarak kullanmıştır. İslâmiyet'i bilimsel gelişme karşısında bir problem olarak tanımlayan kimselerin kötü niyetli olduğunu, Müslümanların şanlı geçmişini ve yetiştirdiği değerleri hatırlatarak kanıtlamaya yönelik Âkif, asıl sorunu hem önceki nesle ait çalışma azmi, inanç ve kararlılığın hem de Müslüman ahlâkının, İslâm yaşayışının terk edilmesinde bulur:

"Mütefekkirleriniz dîni de hiç anlamamış;
Rûh-i İslâm'ı telâkkileri gâyet yanlış.
Sanıyorlar ki: Terakkîye tahammül edemez;
Asrın âsâr-ı kemâliyle tekâmül edemez.
Bilmiyorlar ki: Ulûmun ezeli dâyesidir.
Beşerin bir gün olup yükselecek pâyesidir.
Mündemic sine-i sâfında bütün insanlık...
Bunu teslim eder insâfî olanlar azıcık.
Müslüman unsuru gâyet mütedenni, doğru,
Şu kadar var ki değildir bu, onun mahzûru .
«Müslümanlık» denilen rûh-i İlâhî, arasak,
«Müslümânız» diyen insan yığınından ne uzak!" (s.191)

Yine aydın geçinenlerce topluma Avrupa'nın sanki tamamen dinsiz halklardan müteşekkilmış ve gelişimini bu şartlar sayesinde sağlamış gibi tanıtılması, İslâm düşmanlığının bir göstergesi olarak bu şiirde eleştirilir. *Hakkın Sesleri* bölümünde yer alan bazı şiirlerde de ilimde terakkîye dinin engel teşkil ettiği iddiasının dayanaksızlığına vurgu yapıldığı ve din düşmanlığının tenkit edildiği görülür. Özellikle Avrupa'dan medet uman bazı kimselerin harp şartlarında halkı İslâm'a bağlılıklarından vazgeçirmeye çalışması, bir utanç ve onursuzluk tablosu hâlinde dikkatlere sunulur (bkz. s.202). Yine bu vesileyle Tefvik Fikret ve Mehmet Âkif arasında alevlenen din tartışmasının şiir metinlerindeki yansımalarını da burada anmak gerekir. Hatırlanacağı üzere Fikret, "Tarîh-i Kadîm" şiirinde dinleri halkı kandırmaya, uyutmaya yarayan masallar-ninniler diye nitelemiş; Âkif ise "*Şimdi Allâh'a söver... Sonra biraz bol para ver. / Hiç utanmaz, Protestanlara zangoçluk eder!*" (s.189) dizeleriyle onu ağır şekilde eleştirmişti. Fikret ise cevaben yazdığı "Tarîh-i Kadîm'e Zeyl"de, "*Dîn-i hak bence, bugün dîn-i hayat!*"¹⁸ diyerek ilahî dinlerin yerine seküler ve pozitivist anlayışın ürünü olan yeni bir din anlayışı ikame etmeye çalışmıştır. Böylelikle Türk edebiyatının en bilindik ve etkileri sonraki yıllarda da sürecek kalem kavgalarından biri,¹⁹ "din" olgusu etrafında cereyan etmiştir. Esasen Âkif'in Fikret şahsında devrin aydınları arasındaki yaygın bir anlayışı hedef aldığı ve bunun asılsızlığını göstermeye çalıştığı malûmdur. Bu itibarla söz konusu tartışmayı şahsî açıdan değil, fikir aidiyeti ve idealler bakımından; geniş bir perspektiften değerlendirmek gerekir.

3. ÇÖZÜM YOLU: UYANIŞ yahut ASLINA RÜCÛ'

Mehmet Âkif'in yalnızca fikir dünyasının değil, sanatsal gayretlerinin de temel sorunsalı olarak İslâm toplumunun geleceği, elbette ki yalnızca sorunların tespiti ve sunulmasıyla sınırlı değildir. Yukarıda üzerinde durulan şiir örneklerinden de gözlemlenebileceği üzere söz konusu sorunların açığa vurulduğu şiir parçalarında çoğu kez çözüm yolları da işaret edilmiştir. Zaten sorunların temel nedenlerinin vurgulanması, bir anlamda çözüm önerisi sayılabilir. Nitekim söz konusu nedenlerin bertaraf edilmesi, İslâm toplumunun kendisine musallat olan hastalıklardan, belâlardan arınma imkânlarını ortaya koymaktadır. Yine de burada, sorunların üstesinden gelme noktasında Âkif'in Müslümanlara dönük çağrısında hangi temel vurgulara başvurduğunu genel hatlarıyla göstermek yararlı olacaktır.

Şiirleriyle ete kemiğe bürünen İslâm davası çerçevesinde Âkif'in en ziyade üzerinde durduğu problem, açıkça görüldüğü üzere ahlâkî yozlaşma olmuştur. Çünkü Âkif, Müslümanları diğer toplumlardan ayıran temel hususiyetin yüce ahlâk olduğuna; asaletin de gücün de buradan kaynaklandığına inanmaktadır. O halde söz konusu yozlaşmanın üstesinden gelmek noktasında işaret edilen çözüm, tabii ki "İslâm ahlâkına dönüş" ve dinin gereklerini yerine getirme yükümlülüğü olacaktır. Nitekim "*Demek: İslâm'ın ancak nâmı kalmış Müslümanlarda; / Bu yüzdenmiş, demek, hüsrân-ı millî son zamanlarda.*" diyerek

¹⁸ Tefvik Fikret, *Rübâb-ı Şikeste*, Salkımsöğüt Yayınları, Erzurum, 2009, s.274.

¹⁹ Detaylı bilgi için bkz. Fahrettin Gün, *Mehmed Âkif Tefvik Fikret Çatışması*, Beyan Yayınları, İstanbul, 2014.

mevcut durumu ortaya koyan şair, hemen ardından, "Eğer çiğnenmemek isterseler seylâb-ı eyyâma; / Rücû' etsinler artık müslümanlar Sadr-ı İslâm'a. / O devrin yâd-ı nûrânûru bî-pâyan şehâmettir; / Mefâhir onların târîhidir; ümmet o ümmettir." (s.301) dizeleriyle çözümün hakikî Müslüman yaşayışına dönüş yapmakla mümkün olacağını hatırlatır.

Şiirlerinde sıklıkla tembelliğe itiraz eden ve tembelliği İslâm toplumunu uyuşturan bir düşman olarak resmeden Mehmet Âkif, bu problemi aşmanın ancak kararlı bir şekilde "çalışmak"la mümkün olabileceğini birçok kereler tekrarlar. Bu şiirlerden biri olan "Küfe"de; "Kuzum, ayıp mı çalışmak, günah mı yük taşımak?! Ayıp: Dilencilik, işlerken el, yürürken ayak." (s.36) dizeleriyle, yetim çocuk Hasan'a aile geçindirmek için çalışmanın utanılacak şey değil tam aksine bir erdem olduğu anlatılırken aslında sağlıklı olduğu halde tembellik eden ya da onursuzca dilencilik yapan insanlar eleştirilir. "Seyfi Baba"da, ihtiyar adamın yetmiş beşi geçen yaşına rağmen geçim derdi dolayısıyla ve hasta düşmeyi göze alarak çalışmak zorunda kaldığı anlatılır. Bu durum, yaşlı adamın namuslu duruşunu ortaya koyduğu kadar bir taraftan tembellik hastalığına gönderme bir taraftan da çalışma ilkesinin Müslümanları onurlu bir yaşama bağlayan başat erdemler arasında sayıldığını göstermektedir. "Bekâyı hak tanıyan, sa'yi bir vazife bilir; / Çalış çalış ki, bekâ sa'y olursa hakkedilir." (s.248) dizelerinde özetlenen anlayış, "Azim", "Alınlar Terlemeli" ve "Umar mıydın?" gibi şiirler başta olmak üzere birçok defa tekrarlanır.

Âkif'in, şiirlerinde sıklıkla dile getirdiği sorunlar arasında yer alan çarpıtılmış kadercilik anlayışı da çözüme giden yolda bertaraf edilmesi gereken bir diğer engeli hatırlatır. Özellikle tembellik problemiyle bir arada düşünülmesi gereken bu sorun, Müslümanların hiçbir gayret sarf etmeden ve geleceğin inşasında kendi rollerini hesaba katmadan anlamsız bir bekleyişe saplanmaları; daha da kötüsü bunu İslâm dininin bir parçası olarak algılamalarıdır. Hem maddî dünya hem de Âhret için sürekli ve kararlı bir çalışmayı telkin eden İslâm dinine dönük bu itham, kaderciliğin yanlış yorumlanmasıyla ilgili olduğundan Âkif, söz konusu temayüle şiddetle muhalefet eder. Ona göre elinden geleni yapmadan, tüm gayretiyle bir işe koyulmadan Allah'tan yardım beklemek hem tevekkülün gereklerine aykırıdır hem de samimiyetten yoksun bir tavidir. İçerisinde bulunan koşullardan ötürü Müslümanlar ellerinden gelen tüm gayretle sorumluluklarını yerine getirmek zorundadır. Bunu gerçekleştirmedikleri sürece hem Allah katında hem de insanlar ve vicdanları karşısında kabahatli kalmaya mahkûmdurlar. Bu çerçevede geçmişin şanlı günlerini hatırlatan şaire göre asılsız bir kaderciliğe saplanmakla gerileme arasında doğrudan bir ilgi vardır:

"Donanma, ordu yürürken muzafferin ileri,
Üzengi öpmeğe hasretti Garb'ın elçileri!
O ihtişâmı elinden niçin bıraktın da,
Bugün yatıp duruyorsun ayaklar altında?
«Kadermiş!» Öyle mi? Hâşâ, bu söz değil doğru;
Belâmı istedin, Allah da verdi... Doğrusu bu.
Taleb nasılsa, tabî'î, netîce öyle çıkar,
Meşiyetin sana zulmetmek ihtimâli mi var?
«Çalış!» dedikçe şeriat, çalışmadın, durdun,
Onun hesâbına birçok hurâfe uydurdun!
Sonunda bir de 'tevekkül' sokuşturup araya,
Zavallı dîni çevirdin onunla maskaraya!" (s.252)

Âkif, aynı uyarıları, Mütareke Dönemi'nin karanlığında kalan ve Batılı sömürünün pençesine düşen halka tekrar yöneltecektir. Bu çerçevede kaleme alınmış "Azimden Sonra Tevekkül" şiiri, hem işgale karşı mücadele ruhunu vurgulaması bakımından hem de tahrif edilmiş kadercilik anlayışının terk edilip yerine azmin önceliğine dayalı gerçek tevekkülün konulması çağrısı bakımından dikkate değer bir şiirdir. Aşağıdaki dizeler, gerçek mahiyetiyle ilgisi bulunmayan bir tevekkül anlayışının açık bir eleştirisidir. Tevekkül, elinden gelen gayreti sarf eden Müslümanlar için Allah'ın inayetini müjdelerken bu olguyu bahane ederek tembelliğe ve iradesizliğe saplanan kimseler, gerçekleri saptırmakla ve hem kendilerini hem de mensup oldukları toplumu felâkete sürüklemekle yargılanmaktadır. Bu noktada yine samimî bir özeleştiriye başvurulduğu görülmektedir:

"– Allah'a değil, taptığın evhâma dayandın;
Yandınsa eğer, hakk-ı sarîhindi ki yandın.
Meflûc ederek azmini bir felc-i irâdî,

*Yattın, kötürümler gibi, yattın mütemâdi!
Mâdem ki didinmez, edemez, uğraşamazsın;
İksîr-i bekâ içsen, emîn ol, yaşamazsın."* (s.451)

Âkif'in kurtuluş ve yeniden ayağa kalkma yolunda önemle vurguladığı hususlardan biri de bilhassa müsbet ilimlere iade-i itibarda bulunmaktır. Aydınlarla güvenini yitiren halkın ilme de itibar göstermemesi ve okuma aşkını yitirmesi, Âkif'e göre teknik bakımdan geri kalmışlığın en büyük sebebidir. Bu yüzdendir ki o, birçok şiirinde tedrisâtın yeniden gözden geçirilmesine, mekteplerin gerçek manada birer ilim yuvasına dönüştürülmesi zorunluluğuna vurgu yapmaktadır. "*Unutmayın şunu lâkin: Zaman, zaman-ı ulûm!*" (bkz. s.266) diyen ve "*anâsır-ı İslâm't*" sürükleyen "*denî bir cereyan*" olarak ilimden mahrumiyeti, cahilliği işaret eden Âkif, yapılacak en büyük reformun gerçekten istifade edilebilecek mahalle mektepleri kurmak olduğuna inanır. Bu doğrultuda vurgular içeren şiirlerinin birçoğunda Âkif'in aynı zamanda Avrupa ülkelerinin fen ve teknik bakımından eriştiği seviyeyi hatırlatması dikkate değerdir. Nitekim ona göre Batılı ülkeler bu bakımdan örnek alınmalıdır. Bilhassa Birinci Cihan Harbi zamanında görev icabı bulunduğu müttefik ülke Almanya'yı tasvir eden "*Berlin Hatıraları*"nın bu tür misaller bakımından zengin olduğu fark edilir.

Şiirlerinde yönetime dönük dikkate değer eleştirilerde bulunduğu görülen Âkif'in bu doğrultuda da çözümler sunduğu söylenebilir. Bu yolda vurgulanan en önemli hususlar, adaletin sağlanması ve topluma zarar veren kurumların, cereyanların engellenmesi gerekliliğidir. Adaletin temini ile ilgili olarak Âkif, İslâm'ın geçmiş devirlerinden bazı sahneler sunarak ideal yönetimin her şeyden evvel âdil olması gerektiğini dolaylı yoldan ortaya koyar. Bu şiirlerden "*Kocakarı ile Ömer*", son derece iyi bir örnek teşkil eder. Adaletle muamele ettiği için kendisine büyük bir saygı duyulan İslâm halifesi Hz. Ömer'in buna rağmen kendini halka karşı sorumlu hissettiği ve bu sorumluluğu yerine getirmek için büyük çaba sarf ettiği hatırlatılır. Hz. Ömer'in yönetim felsefesini ortaya koyan ve onun kusursuz bir adaletin zorunluluğunu ilke edindiğini bir kez daha hatırlatan aşağıdaki dizeler, esasen mevcut şartlarda İslâm toplumlarını yöneten güçlerin kendilerini sorgulaması adına altı çizilen vurgulardır:

*"Kenâr-ı Dicle'de bir kurt aşırısa bir koyunu,
Gelir de adl-i İlâhî sorar Ömer'den onu!
Bir ihtiyar kan bî-kes kalır, Ömer mes'ûl!
Yetîmi girye-i hüsrân alır, Ömer mes'ûl!
Bir âşiyân-ı sefâlet bakılmayıp göçse:
Ömer kalır yine altında, hiç değil kimse!
Zemîne gadr ile bir damla kan dökünce biri:
O damla bir koca girdâb olur boğar Ömer'i!"* (s.101)

Şiirde hatırlatılan Hz. Ömer'in yönetici olarak duyduğu mes'ûliyetin bağlayıcılığı, dolaylı olarak hâlihazırda yönetimlerin adalet anlayışının sorgulanması anlamına gelmektedir. Âkif'in yine geçmiş zamanın hikmetli kıssalarından ders alma esası üzerine kurulu şiirlerinden "*Dirvas*"ta da aynı mesele üzerinde durulur. Dirvas adlı zeki genç tarafından devrin halifesi Hişâm'a yapılan hitap, aslında tüm yöneticilere doğrultulan bir soruyu içerir. Nitekim Dirvas, Hişâm'a elinde tuttuğu gücün ve istifade ettiği zenginliğin kaynağını sorar. Eşitliği sağlamak üzere bunu paylaşması gerektiğini hatırlatır:

*"Görmekteyiz ey Emîr-i âdil,
-İnkârı bunun değil ya kâbil-
Yok sendeki ihtişâma pâyân;
Bizlerse alay alay sefilân!
Bir yanda demek ki fazla var çok;
Hayfâ ki öbür tarafta hiç yok.
Öyleyse biraz tevâzün ister."* (s.115)

Adaletin sağlanmasından başka toplumu birtakım bağımlılıklara, tembelliğe, iradesizliğe sevk eden ve aile kurumunu tahrip eden mekânlar ile olgular karşısında verilecek mücadele hususunda da yönetime mes'ûliyet yüklendiği söylenebilir. Hulûsa; Âkif'in şiirlerindeki misaller, sosyal adaletin sağlanmasında ve halkın yaşamını âdil koşullar altında devam ettirmesinde şairin yönetime dönük beklentilerini ve ikazlarını ortaya koyması bakımından dikkate değerdir. Öyle ki çözüm, yalnızca halkın kendine çekidüzen vermesiyle mümkün olmayacaktır. Nasıl ki halk, İslâmiyet'in gerekleri doğrultusunda

yaşamakla yükümlüyse yönetim de yine aynı ilkeler doğrultusunda adaleti sağlamak ve halkı olumsuzluklardan korumak durumundadır.

4. BATI KARŞISINDA İSLÂM TOPLUMU

Bilindiği üzere Mehmet Âkif'in yaşadığı ve ürettiği devir, Türk tarihinde oldukça zor zamanlara tekabül etmektedir. Gitgide eski gücünü yitiren ve birçok problemle boğuşmak zorunda kalan Osmanlı Devleti'nin bir taraftan da Batılı güçlerin sömürü politikaları karşısında verdiği mücadele, bu süreci son derece zor ve dersler çıkarılması gereken bir dönüm noktası hâline getirmiştir. Daha ziyade Meşrutiyet yıllarında şairliğiyle tanınmaya başlayan Âkif, İslâm toplumunun ahvâlini kendine dert edinmiş bir münevver olarak görüşlerini ileri sürerken bir taraftan da bir düşünce mücadelesi içerisinde yer almıştır. Hatırlatmak gerekir ki XX. "Yüzyıl boyunca, başta Türkiye olmak üzere, bütün İslâm toplumları derece derece, Avrupalılaşıma, modernleşme, sekülerleşme süreçlerine maruz kaldı. Her ülkede siyasal düzen, sistem ve kurumlar İslâmî her tür etkiden bağımsızlaştırıldılar. Bu dönem boyunca bilim, din hâline gelerek kutsandı, din ise bilim hâline getirilerek bir araştırma konusuna indirildi. Dönem boyunca materyalist olmak, modern olmak, din'e karşı olmak; ayrıcalıklı olmak, seçkin olmak gibi anlamlara geldi. Bu dönem, toplumlarımızın fiziksel olarak bağımsız, ancak zihinsel olarak sömürgeleştirildiği, köleleştirildiği bir dönem oldu."²⁰ İşte Âkif tam da böyle bir sürecin boğucu atmosferinde dinî değerlere tüm gücüyle sahip çıkmış; ömrünü, İslâm âleminin geleceğine ilişkin tefekküre vakfetmiştir. İslâmiyet'in hem Osmanlı için hem diğer dindış toplumlar için muhafaza edilmesi gereken aslî değer olduğu; mevcut olumsuzluklardan kurtuluşun da ancak İslâmiyet zemininde zihinsel ve ruhsal bir bütünleşmeyle gerçekleşebileceği fikri, onun bir fikir hareketi içerisinde anılmasına yol açmıştır. Bu noktada –ideolojilere ve kat'î bağlayıcılık gerektiren cereyanlara karşı daima mesafeli duran– Âkif'in Batı'ya ve Batılı değerlere yaklaşımı, ayrıca önem arz eden bir husus hâline gelmektedir. Nitekim yaptığı toplumsal analizde Âkif, İslâm toplumunun yanı sıra Batı dünyasına da sıklıkla değinmiştir.

Âkif'te Batı'ya bakışın genel olarak iki cepheden meydana geldiği söylenebilir. Bunlardan ilki, o yıllarda alevlenen ve arkasında Batılı ülkelerin bulunduğu muhakkak olan işgalci harplerin tesiriyle belirginleşen "Batı zulmüne direniş" bilincidir. Bilhassa Trablusgarp Harbi (1911-1912 ve Balkan Harpleri (1912-1913) sonucunda ete kemiğe bürünen işgalci zihniyet ve ayrılıkçı hareketler, Âkif'in şiirlerinde Batı zulmünün tezahürleri olarak okunabilir. Yine İslâm toplumuyla uyuşmayacak fikirlerin ve ahlâksızlıkların birdenbire salgın hâlini alması da Batı tesirine bağlanması bakımından aynı eleştiri içerisinde anılabilir. "Süleymaniye Kürsüsünde" şiirinde, Rusya'da Müslüman halka uygulanan baskı ve zulme vurgu yapılması, Batının olumsuz yönleri çerçevesinde düşünülebilir. *Hakkın Sesleri*'nde yer alan ve büyük ölçüde harp atmosferini hissettiren şiirlerde Batı'nın İslâm âlemini parçalamayı hedefleyen bir düşman olarak somutlaşması da bu tutuma dair iyi örnekler oluşturur. Nitekim medeniyet söylemi altında ahlâka mugayir fikirleri Müslüman halklara musallat eden ve ayrıca ayrılıkçı hareketleri körükleyerek İslâm âlemindeki vahdeti parçalamaya çalışan bir Batı resmi çizilmektedir. Bu yüzdendir ki Âkif, çoğu kez "'medeniyet'i doğrudan doğruya Avrupa'nın teknolojik uygarlığına bir sıfat olarak kullanmak yerine bir ironiyi, bir yakıştırmama tutumunu, bir eğretilik vasfını ifade edecek şekilde kullanır."²¹ Şaire göre bunun üstesinden gelmek, Batı zulmüne karşı birlik olup cesaretle ve kararlılıkla direniş göstermekle mümkündür. Ortaya konulan tabloda yalnızca Batı'nın yani yabancıların değil, onları örnek alarak daha zararlı bir etki gösteren mukallitlerin ve işbirlikçilerin de teşhir edilmesi dikkate şâyândır. Nitekim şair, burada herhangi bir milleti yahut ırkı değil, köhne bir zihniyeti hedef almaktadır:

*"Tükürün milleti alçakça vuran darbelere!
Tükürün onlara alkış dağıtan kahbelere!
Tükürün Ehl-i Salib'in o hayâsız yüzüne!
Tükürün onların aslâ güvenilmez sözüne!
Medeniyet denilen maskara mahlûku görün:
Tükürün maskeli vicdânına asrın, tükürün!"* (s.202)

Âsım'da yer alan ünlü "Çanakkale Şehitlerine" şiiri de Batı emperyalizmine karşı bir itiraz ve haklı mücadelenin şanını yüceltme hamlesi olarak bu çerçeveye oturtulabilir. Öyle ki bu şiirde "gösterdiği

²⁰ Atasoy Müftüoğlu, "Sorumlu İmanın ve Sorumlu Vicdanın Sesi", *Hece* edebiyat dergisi, Ankara, Ocak-2008, Y.12, S.133 (Mehmet Âkif Özel Sayısı), s.580.

²¹ M. Fatih Andı, "Medeniyet Dediğin...", *İstiklâl Marşı, İstikbâl Marşı: 41 Dize, 41 Yorum*, edt. M. Fatih Andı – Hasan Akay, Hat Yayınevi, İstanbul, 2016, s.276.

vahşetle" kimlik kazanan Avrupalı'nın medeniyet iddiasının sahteliği açığa vurulmaktadır. Aynı şekilde "Uyan!" şiiriyle de Müslüman halkların Batı zulmüne karşı uyanık olmaya davet edildiği görülmektedir.

Batı dünyasını algılayışı bakımından Âkif'in ayrıca "Batı ahlâkını red, Batı ilmini takip" gibi bir formül önerdiği ve bu yaklaşımın ondaki Batı algısının ikinci cephesini teşkil ettiği söylenebilir. Meşrutiyet'in ilk yıllarına tarihlenen şiirleri başta olmak üzere birçok kereler bu düşüncüyü açığa vuran dizeler söyleyen Âkif'e göre Batılı ülkeler en azından ilme ve fenne verdikleri kıymet bakımından Müslümanlar için bir misal teşkil etmelidir. Hatta bazı şiirlerinde onun müsbet ilimlerin Batı'dan nakledilebileceği gibi bir anlayışa vardığı görülmektedir. Esasen bu tutum, devrin birçok aydınında rast gelenebilecek bir çözüm arayışı hâlinde belirir. Fakat ahlâkî değerler hususunda çizdiği kesin sınırlar bakımından Âkif'i onlardan ayırmak şarttır. Öyle ki Âkif'in başından beri önemle vurguladığı ve İslâm toplumunun asıl değeri olarak kabul ettiği ahlâk anlayışı, Batı dünyası karşısındaki vaziyetin değişmeyecek bir cephesi olarak konumunu muhafaza eder.

"Süleymaniye Kürsüsünde" şiirinde sözü edilen Rusya Müslümanlarının genç çocuklarını eğitim amacıyla Avrupa'ya göndermesi, "Âsım"da Köse İmam'ın ideal nesli temsil eden oğlunun yine tahsil için Avrupa yolunu tutması ve bu girişimlerin şair tarafından kurtuluş reçetesi olarak açıkça desteklenmesi ("*Hadi tahsîlini ikmâle tez elden, hadi sen! / Çünkü milletlerin ikbâli için, evlâdım, / Ma'rifet, bir de fazîlet... İki kudret lâzım.*") (s.429) dikkate değerdir. Öyle ki "*Âkif'in tasavvurundaki yeni nesil, ideal genç tipi ve yeni toplum fazileti İslâm'dan, ma'rifeti ilimden öğrenecektir.*"²² İlmin Batı'dan takip edilmesi hususunda taklide kesin bir dille karşı çıkılırken Batı tekniği ve fenninin Doğu'da da izlenmesi fikri, belirgin şekilde öne çıkar. "*Alınız ilmini Garb'ın, alınız san'atini; / Veriniz hem de mesâînze son sür'atini.*" (s.192) ve "*Doğrudan doğruya Kur'an'dan alıp ilhâmı, / Asrın idrâkine söyletmeliyiz İslâm'ı.*" (s.403) dizeleri, şairin Müslüman Doğu'nun ahlâkî ile Batı'nın temsil ettiği teknik ilmin bir arada olduğu yeni bir medeniyet tasarladığını göstermektedir. "Fatih Kürsüsünde" başlıklı şiirde benzer vurgulara rastlamak mümkündür. "Berlin Hatırları"nda yer alan Avrupa kent tasvirleri de aynı şekilde dikkate değerdir. Nitekim otel, tren, sokak gibi mekânlardan söz edilirken kaçınılmaz olarak bir mukayese gerçekleştirilir ve Batı kentlerini şekillendiren tekniğe ve tertibe duyulan hayranlık dillendirilir. Yine belirtmek gerekir ki hem temiz ahlâkları hem de ilmî-teknolojik seviyeleri dolayısıyla kendilerinden övgüyle söz edilen Japonlar, Müslüman halklar için âdeta bir model olarak sunulmaktadır. Sunulan örnek, Batıya benzer şekilde fakat ondan farklı, kendine mahsus bir ilerleyişin İslâm âlemi için mümkün olduğu inancını öne çıkarır. Ancak yine de Âkif'in bir anlamda Batı fen ve tekniğinin Doğu'da ikâmesini mümkün görüp bunu ahlâk değerlerinin dönüşümünden bağımsız düşünmesi; bir diğer deyişle her kültürün ve ilmin birbirini ürettiği gerçeğini göz ardı etmesi sonraki yıllarda birtakım eleştirilerle karşılaşmıştır. Öte yandan belirtmek gerekir ki Birinci Cihan Harbi ve sonrasında tarihlenen verimlerinde Âkif'in Batı'ya karşı daha mesafeli bir tavır içerisinde olduğu sezilmektedir.

5. SONUÇ

Bu çalışma boyunca üzerinde durulan metinlerden açıkça anlaşılacağı üzere *Safahât*, özgün bir şiir yapıtı olmasının yanı sıra yalnızca Mehmet Âkif'in fikir dünyasını değil, son derece kritik bir tarihsel dönemin neredeyse tüm hayatı meselelerini irdelemek noktasında başlı başına rehber keyfiyeti arz etmektedir. İslâm âlemi için büyük önem arz eden dönemeçlerden biri olarak XX. Asır'ın ve bu devrede karşı karşıya kalınan şartların doğrudan yansıma bulduğu eser, bir Osmanlı münevveri olarak Âkif'in hem kaygılarını hem de geleceğe dair beklentilerini ortaya koymaktadır.

Devrin sunduğu iç karartıcı tablonun doğal bir sonucu ve mensup olduğu ümmete karşı mes'ûliyet hissedilen bir sanatkârın zorunlu tercihi olarak bu şiirlerde daha ziyade mevcut problemlerin konu edildiği dikkat çekmektedir. Bu çerçevede, İslâm toplumuna ilişkin en ziyade ele alınan hususların ahlâkî yozlaşma, yönetimde adalet ve liyâkat meselesi, geleneksel aile yapısındaki çatırdama, din olgusuna dönük saldırılar, aydın-halk kopukluğu gibi birtakım problemler olduğu ve tüm bunların Müslümanları uyarmak, uyandırmak üzere şiirlere taşındığı söylenebilir. Ahlâkî değişim, Âkif'in mahut kategoriler arasında ağırlıklı olarak öne çıkardığı problemi işaret eder. O, "temiz ahlâk"ı İslâm toplumuna şahsiyet kazandıran en büyük değer olarak tanımlandığı için bu yoldaki bozulmayı kötü gidişatin asıl kaynağı diye düşünür. Kötü alışkanlıklar, bağımlılıklar, atâlet, ümitsizlik ve bilhassa cehâlet, İslâm ahlâkını hedef alıp toplumu içten kemiren düşmanlar olarak sıklıkla hatırlatılır. Yani denebilir ki Âkif, dıştaki düşmandan daha çok içeriye sızan sinsi tehlikelerle ilgilenir ve kurtuluşun bu

²² Birol Emil, agy., s.206.

hastalıklardan kurtulmakla mümkün olduğuna inanır. Yine bu bağlamda; ilmin canlanması adına müsait bir ortam oluşturacağı için güzel ahlâkı, âdetâ İslâm medeniyetini tekrar canlandıracak cevher olarak nitelendirir.

İlgili şiirlerde İslâmî kaidelere uygun bir aile yaşamının değeri ve anlamı hatırlatılırken mevcut şartlar dikkate alınarak yine realitenin baskın olduğu bir tablo sunulur. Özellikle şiirlerin kaleme aldığı yılların atmosferiyle de bağlantılı olarak aydınlar ve halk arasındaki kopukluğa değinildiği, aydın geçinen bazı kimselerin din ve ahlâk başta olmak üzere kendi toplumunun değerlerine saldırmasına cevap niteliğinde çıkışlar gerçekleştirildiği dikkat çekmektedir. Ayrıca hem ülkenin teknik seviyesindeki ve fizikî şartlarındaki yetersizlik, hem de zararlı bir zihniyet dönüşümünü körükleyen tercihleri dolayısıyla siyasi yönetimlerin de zaman zaman hedef tahtasına oturtulduğu görülmektedir. Fakat denebilir ki Âkif'in sunduğu panoramada halk, hem asıl mağdur hem de asıl mes'ûldür. Nitekim mevcut durumda halk, evvelâ kendi hatalarının bedelini ödemektedir. O halde çıkış yolunu bulmada başvuracağı asıl merci' de yine kendisi olmalıdır. Bu yolda öncelikli olarak İslâm ahlâkının gereklerini yerine getirmek; Batı taklitçilerine ve müfsidlere itibar etmeyip gerçek münevverleri takip etmek; kavmiyyete dayalı ayrılıkçı fikirlerden kaçınarak İslâmîyet temelinde müşterek bir bilince bağlanmak; fenne ve tekniğe gereken ilgiyi göstererek Batılı modernleşmeye alternatif bir terakkîyi gerçekleştirmek, Âkif'in ideal İslâm toplumuna dönüşme yolunda sunduğu reçeteyi özetler. Elbette ki bunlara XX. Asrın ilk çeyreğinde maruz kalınan emperyalist saldırıların üstesinden gelme zorunluluğunu; bu doğrultuda Müslümanlara yakışır cesaret ve imana duyulan ihtiyacı da eklemek gerekecektir. Hulâsa; İslâm âleminin halâsını ve selâmetini biricik dava edinmiş bir Müslüman sanatkâr–mütefekkir olarak Mehmet Âkif'in, şiirini de bu gayeye vakfettiği ve çağına tanıklık etmenin sorumluluğunu şiirleriyle ifâ ettiği söylenebilir.

KAYNAKÇA

- AKAY, Hasan, *Tanzimat Sonrası Türk Edebiyatında Yeni Fikirler*, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 1998.
- ANDI, M. Fatih, "Medeniyet Dediğin...", *İstiklâl Marşı, İstikbâl Marşı: 41 Dize, 41 Yorum*, edt. M. Fatih Andi – Hasan Akay, Hat Yayınevi, İstanbul, 2016.
- CÜNDİOĞLU, Düccane, *Âkif'e Dâir*, Kapı Yayınları, İstanbul, 2010.
- ÇANTAY, Hasan Basri, *Âkifname*, Ahmed Sait Matbaası, İstanbul, 1966.
- DÜZDAĞ, M. Ertuğrul – OKAY, M. Orhan, "Mehmed Âkif Ersoy", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, 2003, C.28.
- EMİL, Birol, "Mehmed Âkif'in Şiirinde Üç Temel Kavram: Fazîlet – Ma'rifet – Sa'y", *Türk Kültür ve Edebiyatından-2: Şahsiyetler*, Akçağ Yayınları, Ankara, 1997.
- ERSOY, Mehmet Âkif, *Safahât*, Hece Yayınları, Ankara, 2009.
- ERSOY, Mehmed Âkif, "Edebiyat", *Sebülü'r-Reşâd* mecmuası, 24 Şubat 1327, S.183, s.9 [*Mehmed Âkif Ersoy'un Makaleleri*, haz. Abdulkerim Abdulkadiroğlu – Nuran Abdulkadiroğlu, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1990.].
- GÖKÇEK, Fazıl, "Mehmed Âkif Ersoy'un Şiiri Üzerinde Bir İnceleme", Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, İzmir, 1995.
- GÜN, Fahrettin, *Mehmed Akif Tevfik Fikret Çatışması*, Beyan Yayınları, İstanbul, 2014.
- KARA, İsmail, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e İslâmcılık Tartışmaları", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, C.5.
- KARACA, Alâattin, "Mehmed Âkif Ersoy ve Üç Tarz-ı Siyaset (Osmanlılık–İttihad-ı İslâm ve Türkçülük)", *Mehmed Âkif, 100 Yıl Sonra Berlin'de*, Türkiye Yazarlar Birliği Yayınları, Ankara, 2015.
- KARAKOÇ, Sezai, *Mehmed Âkif*, Diriliş Yayınları, İstanbul, 2011.
- KORLAELÇİ, Murtaza, *Pozitivizmin Türkiye'ye Girişi*, İnsan Yayınları, İstanbul, 1986.
- MÜFTÜOĞLU, Atasoy, "Sorumlu İmanın ve Sorumlu Vicdanın Sesi", *Hece* edebiyat dergisi, Ankara, Ocak–2008, Y.12, S.133 (Mehmed Âkif Özel Sayısı).

- OKAY, Orhan, "Düşünce ve Edebiyat Dünyamızda Âkif İmajı", *Hece* edebiyat dergisi, Ankara, Ocak–2008, Y.12, S.133 (Mehmet Âkif Özel Sayısı).
- ORTAYLI, İlber, *Osmanlı Toplumunda Aile*, Pan Yayıncılık, İstanbul, 2009.
- ÖZTÜRK, Ali, "İslâm Şairi Mehmet Âkif", İslâmî Türk Edebiyatı Sempozyumu Bildirileri, http://isamveri.org/pdfdrq/D228706/2012/2012_OZTURKA.pdf, Erişim Tarihi: 07.12.2018.
- TEVFİK Fikret, *Rübâb-ı Şikeste*, Salkımsöğüt Yayınları, Erzurum, 2009.
- ÜLKEN, Hilmi Ziya, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, Ülken Yayınları, İstanbul, 1992.
- YENİTERZİ, Emine, "Safahât'ta İnsanî Değerler", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Konya, 1997, S.4.
- YÜCEBAŞ, Hilmi, *Bütün Cepheleriyle Mehmet Âkif*, Dizerkonca Matbaası, İstanbul, 1958.